

Historia

Handledare: Magnus Persson

Examinator: Malin Lennartsson

G2E

GI1703

15 hp

2011-05-31

Norges sak är vår?

– en pressundersökning om den svenska pressen och Sveriges relation till Tysklands ockupation av Norge under andra världskriget

Oliver Andersson

Innehållsförteckning

1. Inledning	s.3
2. Syfte	s.4
3. Frågeställningar	s.4
3.1 Huvudsakliga frågeställningar	s.5
4. Bakgrund	s.5
4.1 Tysklands ockupation av Norge	s.5
4.2 Norskt motstånd	s.7
4.3 Sverige och Norge	s.9
4.4 Restriktioner mot pressen	s.10
4.5 Vändpunkt	s.12
4.6 Transportförbudet	s.13
4.7 Statens informationsstyrelse	s.14
4.8 Regeringens motiv för restriktionerna	s.15
4.9 Norges sak är vår	s.15
5. Tidigare forskning	s.16
6. Teoretisk utgångspunkt	s.19
7. Metod	s.20
7.1 källmaterial	s.20
7.2 Avgränsningar	s.21
8. Undersökningen	s.22
8.1 Period ett: april - juni 1940	s.22
8.2 Diskussion av den första perioden	s.31
8.3 Period två: januari - april 1943	s.32
8.4 Diskussion av den andra perioden	s.38
9. Sammanfattande analys och sammanfattning	s.39
10. Litteraturförteckning	s.44

1 Inledning

Norge ockuperades av Hitlers Tyskland från den 9 april 1940 till den 8 maj 1945, medan Sverige med blotta förskräckelsen slapp undan dessa fem mörka krigsår. Samlingsregeringen med Statsministern Per Albin Hansson hukade i skydd av neutraliteten, som var ett medel snarare än ett mål, för att slippa kriget. Den tyska ockupationen av Norge innebar främst en tragedi för det norska folket, med all den brutalitet som ockupationen medförde. Men dessutom presenterade ockupationen en rad mer svårlösta problem även för det neutrala Sverige. Mer än en gång under kriget blev Norge en bricka i det krångliga balansspel som Sverige tvingades till att spela, ett spel som gick ut på att inte stöta sig med någon part i kriget, för att försöka hålla Sverige utanför konflikten. Tack vare den förda politiken lyckades den svenska regeringen stå emot de krigförande parternas alla försök att dra in Sverige i denna ödeläggande konfrontation. Att inte hamna på kant med krigets tydliga angripare Tyskland, var en lika viktig som svår uppgift för den svenska samlingsregeringen. För den svenska regeringens del låg svårigheterna på flera plan. I första hand gällde det att inte försämra de officiella relationerna till Tyskland, detta blandat med rädsla för att bli indragna i kriget ledde till att den svenska regeringen i fallet Norge gick med på en del kontroversiella befallningar ifrån tysk sida. Bland annat trupptransiteringarna till den norska fronten och en rad andra eftergifter, både politiska som militära. För att lyckas med att inte förarga den tyska statsmakten använde sig samlingsregeringen av olika sorters förbud och åtal mot den svenska pressen. Sverige var från och med sommaren 1940 ett av få länder i Europa med en relativ fri press, vilket gör det intressant att undersöka vad denna skrev om Tysklands ockupation av Norge.

2 Syfte

Ett övergripande syfte med min uppsats är att undersöka vad svenska tidningar skrev om Tysklands ockupation av Norge under andra världskriget. Jag kommer att granska vad två svenska tidningar skrev om den tyska ockupationen av vårt grannland i väst och dess brutalitet mot det norska folket. Jag vill undersöka hur rapporteringen från tidningarna såg ut under två perioder av kriget. Vi vet sedan tidigare att i den svenska utrikespolitiken spelar krigsvindarna en stor roll.¹ Kanske spelade då även krigsvindarna en stor roll för vad som skrevs i den svenska pressen. Det vill säga, när det börjar gå dåligt för Tyskland i kriget förändras då texten i tidningarna på något sätt? Jag har även två delsyften. Det första är att jag vill undersöka om det går att finna några tydliga skillnader mellan Dagens Nyheter och Göteborgs Handels och Sjöfartstidning, vilka är de två tidningar som jag har valt att undersöka. Det andra delsyftet är att jag ämnar undersöka hur den svenska pressen behandlade frågan om stöd till Norge i jämförelse till det stöd man gav till Finland under det finska vinterkriget, som ägde rum bara några månader tidigare.

3 Frågeställningar

Mina frågeställningar skall hjälpa mig att få svar på det jag vill veta, förändrades svensk nyhetsförmedling av tysk ockupation av Norge över tid? Men jag vill också undersöka vad de svenska tidningarna skrev, alltså hur såg pressens rapportering från Norge ut under de två undersökningsperioderna som jag har valt. För att sedan ta reda på om rapporteringen ändrar sig under krigets gång och om rapporteringen var konjunkturkänslig. Bakgrunden är dels den brutaliserade ockupationen och dels krigsvindarna. Spelade krigsvindarna någon roll för vad som skrevs i de svenska tidningarna? Om svensk nyhetsförmedling av tysk ockupation av Norge förändrades över tid, tillkommer det delfrågor som: när skedde detta, hur såg förändringen ut, vilken var grunden? En annan intressant fråga som jag skulle vilja undersöka är Norges förhållningssätt till sin egen neutralitet, hade Norge ställt sig på de allierades sida även om de inte blivit ockuperade? Min sista fråga är att undersöka vad de svenska tidningarna skrev om den svenska hjälpen till Norge? Och om det uppkom en "Finlands sak är vår" mentalitet i Sverige under Tysklands ockupation av Norge?

¹ Åmark s.30

3.1 Huvudsakliga frågeställningar:

- Hur såg pressens rapportering från Norge ut under de två undersökningsperioderna som jag har valt?
- Förändrades svensk nyhetsförmedling av tysk ockupation av Norge över tid?
- Förändrades sig tidningarnas sätt att rapportera i takt med att krigsvindarna ändrar sig?
- Vad skriver tidningarna om den svenska hjälpen till Norge?
- Hur såg Norge på sin egen Neutralitet?

4 Bakgrund

4.1 Tysklands ockupation av Norge

Nazi-Tyskland ockuperade Norge tisdagen den 9 april 1940 genom ännu ett blixtkrig. Hitler hade inlett ett militärt anfall med överlägsna styrkor mot ett oförberett Norge. De tyska förberedelserna till invasionen ligger i operation *Weserübung* som inleddes den 3 april, när lastfartygen *Alster*, *Rauenfels* och *Bärenfels*, de första av 22 transportfartyg ur *Ausführ- och Seetransportstaffel*, samt tankfartyget *Kattegatt* lämnade sina hamnar i Hamburg och Stettin med destination Narvik. Dagen därpå avgick ytterligare tre fartyg tillsammans med tankfartyget *Skagerack* för att gå mot Trondheim. Under natten till den 6 april lämnade de första av fartygen ur *Seetransportstaffel* sina hamnar och följdes under de följande dagarna av ytterligare tolv fartyg. Totalt omfattade *Seetransportstaffel*: 3900 man, 742 hästar, 942 fordon och fyra pansarfordon. Den 6 april avgick även det stora tankfartyget *Jan Wellem* från Murmansk med kurs mot Narvik. Samma dygn, runt midnatt, satte sig slagskeppen *Scharnhorst* och *Gneisenau*, i rörelse och stävade ut i Nordsjön. Allt som allt räknade styrkan som skulle invadera vårt grannland Norge till 42 örlogsfartyg, vilket var merparten av den tyska marinen. Sammanräknat med transportfartygen och de trupper som fanns ombord på örlogsfartygen var det historiens dittills största invasionsarmada.²

Samtidigt som Tyskland planerade sin invasion av Norge startade britterna den 5 april operation *Wilfred*, tolv jagare och en slagkryssare, vilkas uppgift var att lägga minor i Vestfjorden. I detta skede visste britterna ingenting om de tyska planerna. När sporadiska rapporter om tyska flottrörelser inkom till det brittiska militärväsendet, bedömde man dem som antingen en marin reaktion på *Wilfred* eller en utbrytning som helt enkelt råkade ske samtidigt som de brittiska rörelserna. Att Tyskland satt igång en invasion samma datum som den egna operationen hade britterna mycket svårt att tro. Trots att brittiska flottstyrkor befann sig i området för att genomföra

²Tamelander & Zetterling s. 61

mineringar, var det endast vid några få tillfällen som de två sidorna stötte ihop. Men om britterna redan den 7 april haft klart för sig att det var en invasion man betraktade, hade det tyska anfallet mot Norge med stor säkerhet misslyckats.³ Hitler använde sig av list, lögn och överrumpling i anfallet mot Norge. Utgångsläget förvärrades av de brittiska felbedömningarna och den norska regeringens önsketänkande. Den norska regeringen insåg inte förrän det var för sent att Hitler satsat nästan hela den tyska flottan och en stor flygarmada för att snabbt erövra Norge och Danmark. I flera fall under den tyska inledningen av invasionen manipulerades norska soldater att kapitulera trots att de varken var besegrade eller underlägsna. Numerärt var anfallare och försvarare någorlunda jämnstarka de första krigsdygnen, även om tyskarna hade bättre vapen och fick ett övertag i luften. Norges fel låg i att de hade mobiliserat för lite, för sent och för långsamt. Norges militära katastrof kunde blivit ännu värre om inte några få män gripit in. Den tyska flottan led stora förluster i och med sänkningen av den tunga kryssaren *Blücher*, detta flaggskepp gick i täten för den örlogsstyrka som färdades uppför Oslofjorden för att erövra den norska huvudstaden. På Oscarsborg studerade befälhavaren, överste Eriksen, *Blücher* som närmade sig, han var fast besluten om att skjuta och beordrade avfyring av så väl kanoner som torpeder. De två första fullträffarna kom klockan 04.21 och strax därpå två nya träffar, två timmar senare kantrade *Blücher* och sjönk. Ombord på fartyget fanns cirka 2400 man, varav 1000 omkom, många av dem i den brinnande oljan som flöt på det iskalla vattnet. De kvarvarande örlogsfartygen hade redan vänt om och seglat söderut. Det sjöburna anfallet mot Oslo hade misslyckats. Tack vare den dramatiska sänkningen av *Blücher* fick kungafamiljen och Norges statsledning ett livsnödvärdigt andrum, där de kunde bestämma sig för hur de skulle hantera situationen. Tysklands diplomatiska sändebud hade under de tidiga nattimmarna förgäves försökt pressa den norska regeringen att kapitulera villkorslöst. Men så blev inte fallet utan den norska regeringen beslutade att kampen skulle fortsätta och att regeringen och kungafamiljen skulle lämna huvudstaden, vid sjutiden på morgonen lämnade de Oslo för att via tåg bege sig till Hamar. Quisling vars namn blev en internationell synonym för landsförrädare - tog den 9 april över radiohuset i Oslo och förklarade att han som "statschef" bildat en ny regering och upphävt den lagliga regeringens mobiliseringsorder. Strax före klockan tre den 9 april försökte tyskarna på sig en kupp förr att inta Oslo, två lastbilar körde in i Oslo, följda av en parad med omkring 600 tyska soldater, tyskarna agerade som om staden redan kapitulerat och ingen gjorde något försök att syna bluffen, Oslo hade fallit.⁴

³Tamelander & Zetterling s. 61-66

⁴Johansson s. 24-26

4.2 Norskt motstånd

För norrmännen var krisen akut, alla deras större städer hade hamnat i tyskarnas våld, kungen och regeringen befann sig på flykt i sitt eget land och den brittiska flottan hade, tvärt emot alla tidigare bedömningar, visat sig ur stånd att skydda landet från en tysk invasion. Som om detta inte var nog genomfördes mobiliseringen i ett tillstånd av förvirring, av rädsla för tyska patruller hade även flera mobiliseringsförråd övergivits med förlust av värdefull utrustning som följd. Sist men inte minst hade flera mobiliseringsplatser erövrats av tyskarna. Den 11 april gjorde tyskarna ett sista försök att få norrmännen att lägga ner motståndet, tyska diplomater hade åter ett sammanträffande med kung Haakon, denna gång i Nybergsund, men svaret var detsamma som tidigare. Motståndet skulle fortsätta, senare samma dag bombade tyska bombplan Nybergsund i ett försök att döda den norska kungen och regeringen. Staden led svårt under anfallet, men kungen och regeringen hade tagit sin tillflyktsort till en närbelägen skog, varifrån de betraktade den grymma bombningen av staden. De norska militära ledarna inledde det mödosamma företaget att försöka sammanföra den norska armén till en stridande enhet. Tyskarna skulle drivas ut ur landet och det skulle åstadkommas med hjälp ifrån de allierade, men i väntan på de brittiska förstärkningarna var norrmännen tvungna att hålla kvar tyskarna i deras brohuvuden. Därför gavs det order om att alla broar och andra kommunikationspunkter norr om huvudstaden skulle förstöras. Norrmännen bildade inledningsvis fyra grupper vars uppgift var att fördröja den tyska framryckningen söder ifrån, de fyra gruppernas storlek varierade varefter allt fler män anslöt sig. Samtidigt fortsatte mobiliseringen på övriga ställen i landet.⁵

Tysklands erövring av Norge tog längre tid och krävde större truppinsatser och förluster än vad Hitler hade räknat med. Det gällde därför för norrmännen att sinka den tyska anstormningen så mycket som möjligt, till dess Storbritannien och Frankrike kom till den undsättning som man tidigare lovat, då ockupationen inleddes. Norska styrkor bjöd på modigt motstånd i södra Norge, men deras vapen var underlägsna och logistiken otillräckligt. Tyskarnas moderna artilleri, motoriserade förband och flyg var helt överlägset.⁶

Sedan de allierades högsta krigsråd gett klartecken om att gripa in i Skandinavien, uppstod frågan om vilka trupper man hade till sitt förfogande och hur dessa kunde överföras till Norge. Några planer för att möta den situation som nu rådde existerade inte, vilket leder till att man plockar fram en tidigare plan, som modifierades i linje med den nya händelseutvecklingen. Resultatet blev inte det bästa, eftersom det fanns stora skillnader mellan den gamla planen och den uppgift som nu

⁵Tamelander & Zetterling s. 113, 118-119

⁶Johansson s. 31

väntade de brittiska trupperna. I det förra fallet hade det varit meningen att brittiska förband skulle överföras till Norge som understödsstyrka, i planen hade man antagit att tyskarna skulle landstiga i södra Norge, och då kunde de allierade styrkorna landstiga i centrala Norge och med god ordning marschera söderut mot fronten. Det hade också antagits att en stor del av den norska armén skulle vara satt på krigsfot och kapabel att möta tyskarna stort motstånd. Nu var situationen helt annorlunda, tyskarna hade erövrat samtliga större hamnar från Narvik till Oslo, den norska armén var endast delvis mobiliserad och mycket av deras utrustning hade som sagt hamnat i tyskarnas händer, detta hade inte de allierade räknat med. Det som tidigare mer eller mindre hade varit en transportoperation av förstärkningar hade förvandlats till en invasion för att driva ut tyskarna ur Narvik. Det stora misstaget som de allierade begick var att istället för att sammanställa en ny plan, som tog hänsyn till de drastiskt förändrade förhållandena, behöll man av istället av tidshänsyn de huvudsakliga delarna av den gamla planen. Det var främst ett speciellt förhållande som nu försvårade västmakternas förmåga att reagera på *Weserübung*, nämligen krigskabinettets order i mars att 42:a och 44:e infanteridivisionerna skulle sändas till Frankrike. En bättre lösning hade odiskutabelt varit att behålla de två divisionerna i England eller åtminstone att återkalla dessa när beslutet om *Wilfred* fattats. Deras närvaro i Frankrike var långt ifrån avgörande, i Norge å andra sidan skulle de ha varit själva huvudstyrkan. Det var i Skandinavien som allierade hade beslutat sig för att vara offensiva, ändå överfördes divisionerna till den krigsskådeplats där man planerade agera defensivt. Detta beslut om att skicka de två divisionerna till Frankrike minskade den brittiska hjälpstyrkan till Norge avsevärt.⁷ De allierades truppinsatser hjälpte inte något vidare; brittiska, franska och polska styrkor kom alltför sent, de var otillräckliga i antal samt dåligt tränade och utrustade för krigföring i det snötäckta Norges fjordar och fjäll. Samverkan mellan de allierade styrkorna och det norska försvaret brast på grund av dålig kommunikation. Bättre fly än illa fäkta, tycks ha varit de allierades taktik, när de beslutade att överge södra Norge efter endast ett par veckor. Nederlaget fick politiska följder i London: den brittiske premiärministern Neville Chamberlain tvingades avgå och efterträddes av Winston Churchill, med triumfen över de allierade i Norge fick således Hitler en politisk motståndare, vars beslutsamhet och styrka kanske fick ett avgörande inflytande på krigets utgång. Slaget om Narvik i norr fick dock ett annat förlopp än striderna i söder. Den strategiska staden hade länge varit ett viktigt militärt mål för Churchill, eftersom det var en isfri utskleppningshamn för svensk järnmalm till Tyskland. I slaget om Narvik var tyskarna i mitten av april så hårt pressade att Hitler beordrade en division att evakuera Narvik och låta sig interneras i Sverige. Narvik erövrades dock först den 28 Maj och de 6000 tyska soldaterna tvingades till reträtt. Men till slut blev norrmännen tvungna att se sig övergivna även i norr. I all hemlighet, utan att meddela Norges regering, hade de allierade bestämt redan innan

⁷Tamelander & Zetterling s. 119-120

Narvik erövrades att staden strax därefter skulle evakueras. De allierades fokus förflyttades sedan till en annan krigsskådeplats. Den 10 maj hade Tyskland inlett sin storoffensiv på västfronten. Västfronten på den europeiska kontinenten var nu viktigare än Norge. Den 7 juni lämnade den norska kungen och de ledande regeringsmedlemmarna Norge för att bege sig till London. Dagen därpå den 8 juni 1940 beordrades eld upphör för Norges väpnade styrkor, två månader efter den tyska ockupationens inledning.⁸

4.3 Sverige och Norge

Bittra motsättningar mellan de svenska och norska statsledningarna spreds redan de första ockupationsdygnen. Sveriges strikta neutralitet uppfattades på norskt håll som partisk neutralitet för Tyskland. Det är knappast förvånande att stortingspresidenten Hambro blev en kritiker av den svenska regeringen efter det bemötande han fick i Stockholm, där han hindrades från att berätta om Tysklands överfall i tre olika sammanhang: Till sina landsmän vi Sveriges Radio, vid ett offentligt möte och inför en privat sammankomst i riksdagen. Regeringen tvingande honom till tystnad på grund av påtryckningar från Berlin. För trots alla varningstecken hade det tyska anfallet på Norge kommit mycket överraskande för den politiska ledningen i Sverige, på en natt hade det säkerhetspolitiska läget i Sverige försämrats från oroande till kritiskt. Tyngdpunkten av de svenska förband som befann sig på krigsfot, låg inte i söder utan i norr som skydd mot Sovjetunionen. Hade tyskarna riktat ett anfall mot Sverige skulle de utan problem ha besatt de södra delarna av landet. Den första frågan som den svenska regeringen ställde sig var om man skulle förhålla sig neutral eller gå i krig på brödrafolkets sida. Valet föll på neutralitet, beslutet fattades i hög grad för att man ansåg att Tyskland troligtvis föredrog ett neutralt Sverige framför ett ockuperat. Detta var också ett bevis för svenskarnas principiella motvilja att ta till våldsmedel. Kort efter att de tyska soldaterna invaderat Norge, mottog Sverige ett krav från tyskarna att ingen militär hjälp fick sändas till Danmark eller Norge, att Sverige inte skulle företa någon mobilisering riktad mot tyskarna och att den svenska handeln med Tyskland skulle fortsätta som vanligt. I frågan om militär hjälp och handel efterlevde svenskarna kraven, svenskar förbjöds att gå över gränsen och bistå norrmännen. Däremot skedde det en gradvis mobilisering de första dagarna som snart övergick i en allmän mobilisering. Om man bröt mot ett av tyskarnas krav och mobiliserade, kunde man då inte också brutit kravet om förbud mot hjälp?⁹

⁸Johansson s. 32-33

⁹Tamelander & Zetterling s. 223-224

4.4 Restriktioner mot pressen

Från och med sommaren 1940 blev Sverige ett av de tre neutrala länderna i Europa med en relativt fri press. Hur pressfriheten förvaltades av regeringen, riksdagen och även av pressen själv spelade därför stor roll. I Sverige hade vi möjligheterna till en avslöjande nyhetsförmedling om vad som hände i Nazi-Tyskland och om hur den nazistiska ockupationsmakten fungerade. Det var därför knappast bara en angelägenhet endast för Sverige och det svenska folket hur presspolitiken hanterades, övriga länder eller regeringen skulle inte lägga sig i vad svenska tidningar skrev. Så såg dock inte de ledande svenska politikerna på saken och absolut inte Tyskland, för dem var regeringen ansvarig för pressen och skyldig att ingripa mot vad de såg som förhatliga skrivelser. Det från svenskt håll upplevda behovet av att upprätthålla bilden av en opartisk, utanför kriget stående nation var stort. Ytterst innebar givetvis detta ett aktivt agerande för att hålla Sverige utanför striderna. Konflikten mellan Nazi-Tyskland och den svenska pressen inleddes så gott som omedelbart efter Hitlers tillträde som rikskansler, då Torgny Segerstedt skrev i en "I dag" text i *Göteborgs Handels och Sjöfartstidning* (GHT): "Att tvinga all världens politik att sysselsätta sig med den figuren, det är oförlåtligt. Herr Hitler är en förolämpning." Redan omedelbart efter nazisternas maktövertagande blev det en viktig uppgift för den tyska utrikespolitiken att påverka opinionsbildning och press i Sverige. Tyskarna försökte bland annat med dementier, informella försök att påverka tyskvänliga tidningar och personer, placering av eget material kompletterade de diplomatiska protesterna. När sedan nazistpartiet tog ett starkare grepp om Tysklands utrikespolitik, skärptes tonen mot den svenska pressen. En viktig del av den tyska ambassadens propagandarbete var övervakningen av svensk press, ambassaden följde cirka 90 svenska tidningar och vad de skrev om Tyskland.¹⁰

Under trettioalet, efter nazisternas maktövertagande i Tyskland, hade de svenska regeringarna följt en liberal pressdoktrin, regeringen la sig inte på samma sätt i vad tidningarna skrev, trots tyska klagomål. En av de största kritikerna till den under kriget förda tryckfrihetspolitiken, skrev 1933 i en artikel i *Dagens Nyheter* att "regeringen vid klagomål från främmande makt endast hade att hänvisa till att den inte ansvarade för innehållet i landets press." Den svenska tryckfrihetsförordningen gav enligt TF 3:9 möjligheter att straffa skrifter som innehöll "smädliga, förgripliga eller till osämja med främmande makter syftande omdömen." Men även när tyskarna kraftigt protesterade mot en artikel i GHT, valde regeringen att inte förbereda något åtal. Men när den tyska aggressionspolitiken från 1938 tog sig allt mer öppna uttryck, försvagades den svenska viljan att hävda statsmakternas neutralitet i pressfrågor. Sveriges beslut om att i händelse av krig ställa sig neutralt, kom också till att ge uttryck i presspolitiken. I oktober 1938 sändes det ut en

¹⁰ Åmark s. 209-212

hemlig rundskrivelse där tidningarna uppmanades att visa återhållsamhet vid bedömningen av händelser och personer på kontinenten. Den svenska pressen skulle inte skriva så att Sveriges vilja att behålla neutraliteten i händelse av krig kunde dras i osäkerhet. ”Det är trist att slåss för det man innerst avskyr, men sådant blir ibland nödvändigt”, skrev Sveriges statsminister Per Albin Hansson i sin dagbok i juni 1940 då i samband med riksdagens behandlingar av förslaget om införande av en censur av tidningar och tidskrifter i händelse av krig och krigsfara. Osäkerheten i statsministerns uttalande visar på Sveriges trängda läge vid denna tid. Per Albin försvarade införandet av censurlagen trots att det stred mot hans grundläggande värderingar. Genom Tysklands ockupation av våra grannländer Norge och Danmark hade Sverige hamnat i ett utsatt läge vilket drabbade den svenska politiken. Den politiska opinionsbildningen fick inte bli en faktor som underminerande regeringens mål att hålla landet utanför kriget. Samlingsregeringens strävan att vinna kontroll över opinionsbildningen i Sverige var ihärdig och bestämd.¹¹

Under krigets första år var tryckfrihetsåtal mot svenska tidningar mycket vanligt. Däremot tvingades myndigheterna att konstatera att andelen fällande domar inte blev lika många som man ville. Totalt väcktes under kriget 55 tryckfrihetsåtal, av dem gällde 38 pressen och i hälften av fallen blev utslaget frikännande. Detta var givetvis retsamt för den svenska regeringen, eftersom det ledde till ännu större pinsamhet mot Tyskland, eftersom det kunde vara ett tecken på att regeringen inte hade i sin makt att stoppa skriverierna. Det är inte att undra på att den svenska justitieministern K G Westman misstrodde systemet. Redan på hösten 1939 noterade han i sin dagbok att konfiskationer utan åtal vore mycket bättre än tryckfrihetsåtal. Tryckfrihetsåtal var alltså inte någon effektiv metod för att ingripa mot svår kontrollerade och frispråkiga tidningar. Det var uppenbart även en känslig metod, med tanke på att Westman bara vågade använda den mot små tidningar i politikens utkanter. Mot detta förhållande fanns dock snart motmedel. Justitieministern återuppväckte ett gammalt moment i TF 3:9 som stadgade att även om en skrift inte var smädlig, men kunde tänkas förorsaka missförstånd med främmande makt, så kunde den konfiskeras utan rättegång. Denna lag som tidigare ansetts vara förlegad och egentligen stridande mot tryckfrihetsförordningens anda, skulle nu bli ett verksamt och smidigt instrument för åtgärder mot den svenska pressen. Konfiskation utan rättegång kom att bli den vanligaste formen av ingrepp mot pressen. Ett problem med lagen var dock att konfiskeringen måste ske efter att tidningen getts ut och då hade den normalt sätt redan nått prenumeranter och även en del lösnummer-köpare. Men åtgärden mot pressen var även en demonstration inför dem som klagade, det vill säga Tyskland att den svenska regeringen gjorde något åt deras klagomål.¹²

¹¹ W.Johansson s. 237-240

¹² Åmark s. 215-217

Konfiskationerna började på hösten 1939, till en början var det främst den antidemokratiska pressen som drabbades. Men det dröjde inte länge innan Westman och den dåvarande utrikesministern Günther siktade högre. Tyskarna hade gång på gång klagat på GHT som beskylldes för att hetsa mot Tyskland och efter riksdagsvalet i september 1940 skärptes politiken. Utrikesministern krävde nu att regeringen skulle ingripa mot GHT. Det gällde nu ett ingripande mot en stor, högt renommerad liberal tidning, som ingen kunde hävda stod utanför den demokratiska gemenskapen, en tidning som dessutom blivit en symbol för den antinazistiska opinionsbildningen i Sverige. Günther ansåg det nödvändigt att handfast demonstrera att regeringen inte avsåg bli tyskfiendtlig, därför beslagtogs GHT för första gången den 16 september. I februari 1941 utvecklades lagen till att justitieministern på eget bevåg kunde dra in tidningar, den möjligheten utnyttjade han gärna och ofta. Det är också viktigt att notera att tillämpningen också kom att skärpas på så vis, att i ett senare skede behövde inte ens en ”främmande makt” anmäla något intresse. Det räckte med att den aktuella texten ansågs kunna orsaka förtret hos någon av de krigförande staterna för att den skulle dras in. Klart är, att den av krigets parter som för stunden hade den största lyckan också hade det mest gynnsamma läget när det kom till svensk presspolitik. Merparten av beslagen, cirka 85 % gällde artiklar som riktat sig mot Tyskland och dess allierade. Det var inte alltid så tydligt varför en viss tidning konfiskerades, när Westman inför riksdagen skulle redogöra för de skäl som låg till grund för beslagen, var han ofta väldigt vag. Han räknade dock upp fyra olika skäl: ”ett våldsamt och obehärskat uttryckssätt”, ”kritiklöst återgivande av uppgifter som är slaviskt hämtade ur den utländska propagandan”, uppgifter om ”ogärningar om vilkas trovärdighet tvivel råder och beskyllningar för brott, för vilkas sanningsenlighet utspridaren inte vill stå” och till sist ”förutsägelser om fruktansvärda grymheter vilka en krigförande stat antas komma att begå”. Westmans angivna skäl blev ofta direkt problematiska, det han ville komma åt var faktiska skildringar av den nazistiska terrorn som vi idag skulle uppfatta som realistiska.¹³

4.5 Vändpunkt

Utvecklingen i Norge skulle visa sig vara opinionskontrollens svaga punkt. Den 13 mars 1942 publicerade ett antal tidningar samma skildringar av den nazistiska tortyren mot norska motståndsmän i norska fängelser. Aktionen hade noga förberetts i överläggningar mellan de redaktörer som ville vara med. Publiceringen var en provokation från tidningarnas sida. Det var denna typ av uppror som presspolitiken syftade till att hindra. Genom telefonavlyssningen hade säkerhetspolisen fått reda på planen och polisen kunde därför snabbt ingripa. Regeringen beslagtogs samtliga 17 berörda tidningar. Vissa tidningar hann inte ens få ut sin tidning i till exempel GHT

¹³ Åmark s. 218-221

lyftes artikeln ut och tidningen trycktes bara med en fet rubrik, ”I norska fängelser och koncentrationsläger” men utan någon text. Beslagen väckte stor uppmärksamhet och Westman tvingades till att försvara sitt ingrepp i ett svar på en riksdagsinterpellation. Westman placerade in det senaste beslaget i en serie åtgärder sedan januari 1940, alla riktade mot de krigförandes grymhetspropaganda. Westman menade att om man släppte denna fri, skulle det få besvärande konsekvenser, eftersom de krigförande staterna ”sitta inne med stora samlingar av bilder och beskrivningarna anklagade motståndaren för grymheter”. Så länge det här resonemanget gällde stormakterna kunde de möjligen gå för sig. Det svåra för Westman denna gång var att han tvingades klassificera också Norge som en krigförande stat, som ägnade sig åt grymhetspropaganda. Visserligen befann sig Norge i krig mot Tyskland men argumentet var knappast övertygande. Problemet med den konfiskerade artikeln var inte att den innehöll propaganda ifrån norskt håll, utan att den innehöll allvarliga anklagelser mot Tyskland, vilket var det verkliga skälet till beslaget. Dessutom påstod Westman att artikeln var byggd på uppgifter som inte kunde kontrolleras och därför inte var tillförlitliga, detta var heller inte sant. Det fanns välkontrollerade vittnesmål bakom skildringarna, även regeringen hade fått information om tortyren. Så mycket som en tredjedel av alla konfiskationerna gällde uppgifter om grymheter, i de flesta fallen begångna av Tyskland.¹⁴ Massbeslaget i mars 1942 och riktlinjer om förbud mot grymhetskildringar blev början till slutet för hela den Westmanska/Güntherska presspolitiken. Maktläget i kriget hade i slutet av 1941 förändrats genom Tysklands motgångar på östfronten och USA:s inträde i kriget. Legitimiteten i den kontrollapparat, som byggts upp under de första krigsåren, vittrade sönder i takt med att krigsvindarna ändrades. Det blev allt glesare mellan konfiskationerna och informationsstyrelsen utsattes för allt starkare kritik. I september 1943 avgick justitieminister K G Westman på grund av sjukdom och den nye justitieministern, Thorwald Bergqvist, som var folkpartist, gjorde i december 1943 ett uttalande som förutsåg en förändring av den tidigare presspolitiken.¹⁵

4.6 Transportförbudet

En mer långtgående åtgärd mot tidningarna var transportförbudet. Vilket innebar att tidningarna inte fick transporteras med allmänna kommunikationsmedel som posten, SJ och privata järnvägar eller med bussar. De som kunde drabbas av ingreppet var de tidningarna som fällts för tryckfrihetsbrott, vilket begränsade skaran av tidningar som drabbades. Transportförbudet drabbade totalt sex tidningar, samtliga under åren 1940-1942. Av de tidningarna som drabbades var det bara en som var nazistisk, i själva verket var transportförbudet främst riktat mot kommunistpartiet. Efter Moskvapakten mellan Hitler och Stalin i augusti 1939 och sedan än mer under det finska

¹⁴ Åmark s. 221-223

¹⁵ W.Johansson s. 247

vinterkriget hade partiet dragit på sig en stark ovilja både från de partier som ingick i samlingsregeringen och från stora delar av allmänheten. Transportförbudet var så långt som socialdemokraterna var villiga att gå för att ingripa mot det parti de utkämpat många strider mot sedan det bildades 1917. När transportförbudet mot *Ny Dag* infördes hade tidningen bara publicerat ett fåtal antinazistiska artiklar, och tyskarna protesterade normalt inte mot innehållet i de kommunistiska tidningarna. Det var alltså inte påtryckningar ifrån Tyskland som låg bakom transportförbudet, utan de kommunistiska tidningarna som drabbades gjorde det för deras stöd till Sovjetunionen under vinterkriget. Effekten av förbudet har också diskuterats, det har framförts att det fanns ett otal sätt att komma runt förbudet. En enkel variant var till exempel att placera anonyma väskor med de förbjudna tidningarna i en tågagn, väskor som senare hämtades av tidningens representanter ute i landet.¹⁶

4.7 Statens informationsstyrelse

Regeringens presspolitik under kriget gällde långt ifrån enbart repression, nya myndigheter upprättades för att hantera de speciella informationsbehov som uppstod. Som ett led i strävandet för att skaffa sig kontroll och insyn i medias bevakning inrättades 1940 Statens informationsstyrelse (SIS), denna myndighet hade bland annat som uppgift att bevaka och vid behov, reglera det sätt som media framställde kriget på. SIS har i efterhand blivit mest känd för de så kallade ”grå lapparna”, som skickades ut till merparten av den svenska pressen. Innehållet i lapparna var hemligt och fick inte publiceras. Totalt blev det drygt 300 lappar som sändes ut under fyra år. Många av lapparnas innehåll var information om vad man inte kunde publicera om till exempel det svenska försvaret. Ett av de mer kontroversiella innehållen i lapparna, var mer eller mindre uttryckliga instruktioner om att inte publicera negativa uppgifter om de krigförande staterna.¹⁷ I maj 1940 meddelades tidningarna att:

”Varje krigförande stat betraktar alla påståenden om våldsdåd och övergrepp mot de civila såsom mycket allvarliga beskyllningar för att icke säga en grov förolämpning mot vederbörande krigsmakt. Det är därför av yttersta vikt, att dylika uppgifter icke givas publicitet, då det ju ligger i sakens natur att påståenden av detta slag icke kunna godtagas av den beskyllda parten såsom fullt bevisade. Särskilt i nuvarande läge innebär det en verklig fara för vårt land att återgiva påståenden och uppgifter av denna art”.¹⁸

¹⁶ Åmark s. 227-228

¹⁷ Åmark s. 229

¹⁸ Åmark s. 229-230

4.8 Regeringens motiv för restriktionerna

När man undersöker den svenska presspolitiken under det andra världskriget kan det vara värdefullt att försöka förstå bakgrunden till myndigheternas agerande. Kanske blir det lite lättare nå en bit på väg mot förståelse av åtgärderna som regeringen vidtog, om de analyseras med samma glasögon som regeringen använde sig ut av. Den press och tryckfrihetspolitik som samlingsregeringen drev igenom fick aldrig någon riktig förklaring, vad var det de var rädda för? Det över allt annat prioriterade skälet som alltid anges var att hålla Sverige utanför kriget, det skulle man göra genom att hålla hårt på neutralitetspolitiken. Eftersom pressens agerande ansågs utöva stort inflytande över hur denna neutralitet uppfattades i utlandet var det en central uppgift för regeringen att utöva kontroll över pressen. Vaga formuleringar och antydningar var vad de ansvariga för ingreppen mot pressen föredrog. Ett typiskt exempel är Günthers inlägg i riksdagen när han talar om allvarliga konsekvenser om inte pressen dämpades. Menade han då att Tyskland hotade med krig? För i efterhand vet vi ju att Tyskland aldrig på allvar planerade krig mot Sverige. Det man gjorde var att spela på den svenska rädslan för en oberäknelig Hitler. Situationen som uppstod härstammade ur det faktum att Sverige av tradition är ett fritt land där myndigheterna inte utövar fullskalig censur, vilket fick som konsekvens att statsmakterna, trots sin beslutsamhet att inte tillåta olämpliga ämnen i pressen, fann sig tvungen att upprätthålla ett anständigt förhållande till press och media. Som ett resultat av detta fick presspolitiken en karaktär av att ibland fria och ibland fälla. Det var förhållandet till främmande makter som enligt lagen gav regeringen rätt till åtgärder mot pressen. Men ibland skymtar också inrikespolitiska motiv. Bakom de många ingreppen mot påstådd grymhetspropaganda låg en oro för att sådana skildringar kunde leda till att medborgarna aktivt engagerade sig för västmakterna, och för det norska och danska motståndet mot den tyska ockupationen.¹⁹

4.9 Norges sak är vår

”Finlands sak är vår” är ett vedertaget uttryck som de flesta känner till, uttrycket Norges sak är vår är inte lika allmänt känt. Bland annat därför att när den socialdemokratiske riksdagsmannen Ruben Wagnsson i mars 1941 avslutade ett anförande i riksdagen med orden ”Norges sak är vår”, såg den dåvarande utrikesministern Günther till att uttalandet inte nådde pressen.²⁰ Den svenska regeringen lät sig skrämmas till att sätta stop för en hjälprörelse för Norges sak och för frivilliga svenskar som ville slåss i Norge. Skillnaden mellan den enorma mobiliseringen för Finland och den strikta återhållsamheten för Norges sak i april och maj 1940 är markant. Var det till och med så att man istället för att hjälpa Norge stjälpde dem? Genom att den 17 april 1940 tillåta vad man offentligt

¹⁹ Åmark s. 244-245

²⁰ W.Johansson s. 246

kallade transiteringar av ”humanitär karaktär”. Tyskarna gjorde vad de kunde för att smussla in sådant de bäst behövde uppe i Narviksområdet. Man kan fråga sig varför tyskarna skulle behöva cirka 400 sjukvårdare för att vårda några tusen soldater, Så fort sjukvårdaren tar av sig sin rödakorsbindel, blir han ju en soldat som vilken annan som helst, skriver Åmark.²¹ Det är svårt att tro att inte den svenska regeringen blundade för det uppenbara, genom att släppa igenom transporter som till sitt innehåll stred mot den officiella svenska politiken.²² Vad gäller uppmärksamheten som de båda länderna fick i pressen är skillnaden också väldigt stor. För Finlands del kom annonseringen i pressen att övergå från rena upplysningsannonser till mera slagkraftiga utformade propagandaannonser. Grundtemat i annonskampanjerna och i den mesta Finlandspropagandan var gemenskapen mellan Finland och Sverige. Man underströk kraftigt att de värden Finland kämpade för även var Sveriges, att Finlands kamp även var en kamp för Sverige.

5 Tidigare forskning

Ämnen som handlar om svensk nyhetsförmedling, opinionsbildning samt tryckfrihetens område under krigsåren är väl dokumenterade. Klas Åmark beskriver i sin bok *Att bo granne med ondskan* om hur regeringens syn på den svenska pressen över tid förändrades precis som deras syn på den svenska neutraliteten. Denna förändrade synen på neutraliteten, kan man se på i statsminister Per Albin Hanssons tal i början av kriget. Där talar han om vikten av att upprätthålla vänskapliga förbindelser med alla de krigförande staterna, han säger att:

”Vår önskan och vilja är alltjämt att tillvarataga Sveriges intressen under öppet och vänskapligt samarbete åt alla håll. Vår ställning utåt har icke bestämts och bestäms icke av hänsyn till politiska ideologier. Vi hålla på vår rätt att själva ordna våra egna angelägenheter och blanda oss icke i andras inre förhållanden”²³

Så här lät det under sommaren 1940. Formuleringen att Sverige ville ha vänskapliga förbindelser med alla de krigförande länderna återkom gång på gång som ett mantra. Genom att alltid tala om kriget som ett stormaktskrig, där Sverige inte hade några speciella bindningar till någondera sidan, så blev det möjligt inte bara att vara neutral, utan också ha vänskapliga förbindelser med båda parter, med demokratiska stater som England och USA och den anfallande nazistiska diktaturen i Tyskland. Per Albin pekade normalt inte ut Tyskland vare sig som en nazistisk diktatur eller som den stat som gång på gång gick till angrepp, även mot neutrala stater. Det var först i krigets slutskede efter avslöjandena om de nazistiska koncentrationslägren som han talade om krigets

²¹ Åmark s. 99

²² Åmark s. 99

²³ Åmark s. 112

förfärligheter och ockupationens förtryck. Då kunde Per Albin Hansson även tala om ”de onda makterna”, de som han nyss ville ha vänskapliga förbindelser med.²⁴

Som sagt förändrades även regeringens syn på den svenska pressen, från statsminister Per Albin Hanssons deklaration i radio efter Tysklands anfall mot Polen 1939, i vilken det fria ordets betydelse prisades, till införandet av censurlagar, nyttjande av konfiskationer och beslag av olämpliga skrivelser, transportförbud, inrättandet av SIS 1940 och så vidare. De olika myndigheternas verksamhet har också, i utförligt ordalag, beskrivits av Åmark. Han ger en bild av hur myndigheterna var organiserade samt vilka deras huvuduppgifter var. Transportförbudet, SIS och pressnämndens verksamheter ges noggranna beskrivningar. Allt ifrån att SIS var en tidstypisk myndighet med uppgift att organisera ett nära samarbete mellan staten och tidningarna, till pressnämndens och justitieminister Westmans olika motiveringar för till exempel det stora beslaget i mars 1942 om tortyr i norska fängelser. De många maningarna från regeringsledamöter och myndigheter till pressen, och vilka repressioner som drabbade dem som bröt mot påbuden.

Myndigheternas mångfacetterade verksamheter framträder och man får en bra inblick i deras uppgifter, det framgår i det avseendet tydligt att tidningarnas skrivelser, och kontrollen av vad de skrev, blott var en del av myndigheternas åtaganden, om än en viktig sådan. Det är också vid läsning av Åmarks genomgång av presspolitiken, anmärkningsvärt hur regeringen strävade efter att ge till exempel SIS verksamhet en öppenhet gentemot pressen, något som ytterligare förstärktes av de informationsdagar som anordnades. Om de grå lapparna var piskan, så fanns det också morötter i statens umgänge med pressen. SIS ordnade cirka fem gånger om året särskilda pressträffar (informationsdagar), under tysthetslöfte fick pressen här information om olika perspektiv på förhållandena i Sverige. En återkommande del av dessa informationsdagar var att en närvarande minister, ofta Günther, redogjorde för det utrikespolitiska läget. Ett övergripande syfte med dessa informationsdagar var att skapa ett förtroende mellan regeringen och pressen. Eftersom pressen led under tysthetslöfte var inte tanken att de representanter som var där skulle instrueras om hur de skulle skriva om vissa ämnen, den information som myndigheterna lämnade skulle stanna i rummet. En annan central och viktig del av SIS verksamhet var de tidigare nämnda grå lapparna. Klas Åmark har även beskrivit omständigheterna kring dessa lappar, om bakgrunden till lapparnas uppkomst och vilket syfte de hade. Hur lapparna i en del fall kom att ersätta många av de andra åtgärderna som regeringen vidtagit för att hålla pressen i schack. Åmark ger även en översikt av de grå lapparnas omfattning och karaktär under krigets gång. Vad de handlade om och vad pressen manades till att inte publicera. Åmark drar slutsatsen att många av lapparna var berättigade, med

²⁴ Åmark s. 112-113

information om till exempel pågående svenska räddningsaktioner, för norska judar 1942 eller information om de vita bussarna på våren 1945. En annan bra sak med Åmarks bok är att han beskriver hur ingreppen mot pressen normalt skedde i samarbete mellan utrikes och justitiedepartementet. Åmark beskriver även hur det går till med hjälp av dagboksanteckningar, vilket gör att man får en god inblick i hur kontakter mellan statsmakten och pressen kunde se ut.²⁵

Något bör också nämnas om tidigare forskning om utvecklingen av pressens åsikter, i takt med krigets utveckling. Alf W. Johansson skriver en del om detta i boken *Den nazistiska utmaningen*. En reflektion som kan göras är att den tyska ockupationen av Norge och Danmark i april 1940 gav upphov till en märkligt stark enighet bland pressens företrädare, många företrädare för pressen kom att ställa upp bakom regeringens betoning av den strikta svenska neutraliteten. Ett exempel är uttalande som ”Vi måste beakta tidens krav: reformer i vår demokrati”, yttrade den ledande högerpolitikern och chefredaktören för *Svenska Dagbladet*, Ivar Andersson, i oktober 1940.²⁶ Denna enighet kom sedan att knaka i fogarna, inte minst beroende på skillnader bland tidningarna i deras syn på Tyskland och Norge-frågan. Det är viktigt att här understryka det komplexa i situationen, där antikommunism, antifascism, och neutralitetstänkande alla var begrepp som hade betydelse för de åsikter som fördes fram på tidningarnas ledarsidor. I fallet Norge var det givetvis den antifascistiskt inriktade pressen som riskerade att vålla statsmakterna störst bekymmer, men att dessa tankar hade ett berättigande, inte bara på grund av Tysklands gradvisa förfall i kriget. Vilket ger legitimitet till de frågor jag har angående krigsvindarna och regeringens tolerans mot vad den svenska pressen skrev.

Åmark menar på att nyhetsförmedlingen om Nazityskland skilde sig åt från tidning till tidning under hela perioden från 1933 till 1945. Antinazistiska tidningar innehöll betydligt fler och mer konkreta artiklar om våld och terror. Deras nyhetsförmedling och frispråkiga kommentarer förstärkte varandra. I de öppet tyskvänliga eller protyska tidningarna fungerade det tvärtom. Deras nyhetsförmedling var outvecklad, den påverkades av vad som förmedlades direkt från Tyskland. Artiklar om våldshandlingar kunde förekomma, men som i ordalag antydde att judarna fick skylla sig själva, detta är även något som jag märkt i min undersökning av tidningar som inte är uttalat protyska. Konkret fysiskt våld var inte något som man öppet kunde försvara i Sverige, och samtidigt bli accepterad som politisk korrekt. Därför gällde det för de protyska tidningarna att försöka bortförklara eller tona ner våldet. Det svenska folket som läste en pro-tysk tidning fick därför en helt annan bild av vad som hände i Tyskland än vad de som följde de antinazistiska

²⁵ Åmark s. 218-250

²⁶ W.Johansson s. 238

tidningarna fick. Majoriteten av de svenska tidningarna följde samlingsregeringens mittfåra, de lyssnade till förmaningarna och följde SIS gråa lappar.

De mindre tidningarna i sin tur var i ett starkt beroende av vad Tidningarnas Telegrambyrå (TT) skrev. Åmark skriver att TT i sin tur var klart restriktiv då det gällde nyheter om kriget. I en programförklaring till abonnenterna sommaren 1940 meddelade TT att: "TT ser som sin huvuduppgift att tillhandahålla svenska pressen och den svenska allmänheten nyheter" och lägger till att "vid detta arbete söker den undvika allt som hos de krigförande kan vålla onödig irritation och på ett eller annat sätt skada svenska intressen." Tidningarna som det här gällde undvek att publicera konkreta rapporter om våldet och grymheterna. En sådan journalistik gav enligt Åmark inget underlag för krav eller protester mot Nazitysklands våld och terror mot judar eller på aktiva hjälpinsatser för nazismens offer.²⁷

6 Teoretisk utgångspunkt

Forskning om Nazityskland, Förintelsen och andra världskriget har i betydligt mindre utsträckning organiserats kring explicita teorier. Den tyska forskningen har dock präglats av ett antal större debatter, där teoretiska ansatser ibland spelat en viktig roll. Det gäller till exempel debatten på 1970- och 1980- talen om Nazityskland mellan strukturalister och intentionalister. Åmark skriver att "Den svenska forskningen om Sverige under andra världskriget brukar presenteras som en debatt mellan ett moraliskt och ett småstatsrealistiskt paradig."²⁸ Debatten har sina rötter redan under kriget och den debatt som då fördes. Under de senaste cirka 15 åren har ett moraliskt perspektiv dominerat. Det moraliska perspektivet handlar om en kritik av de svenska eftergifterna för Tysklands krav. Åmark skriver att "En aktuell och bred sammanfattning av den moraliska debatten finns i Lars M.Anderssons och Mattias Tydéns antologi Sverige och Nazityskland (2007)".²⁹ Det moraliska perspektivet är dock förenat med vissa problem. Det riskerar att bli anakronistiskt, det vill säga att betrakta och bedöma dåtidens handlande utifrån dagens värderingar och kunskaper. En historisk framställning som ska kunna tjäna som underlag för en samhällsdebatt om de moraliska problemen behöver en historia som är fokuserad på aktörerna och deras motiv för sitt handlande. Åmark skriver vidare att:

"Vi behöver veta vad aktörerna gjorde, vad de tänkte, vad de visste, vad de ville och vilka handlingsalternativ som faktiskt fanns till hands för att kunna avgöra vad deras handlande gick ut på. Jag har alltid menat att en aktörsorienterad historieforskning är att föredra framför mer strukturalistiskt orienterade studier Även om

²⁷ Åmark s. 269-270

²⁸ Åmark s. 32

²⁹ Åmark s. 33

människans möjligheter att själv forma sitt öde och sin framtid starkt begränsas av strukturernas makt, så är det just detta handlingsutrymme som vi har anledning att begrunda och möjligen – lära oss något av.”³⁰

Frågorna om, hur, och i så fall med vilken rätt den svenska staten överträdde de vanligen vårdade press, yttrande, samt tryckfriheterna under Tysklands pågående ockupation av Norge är en viktig punkt för min undersökning. Båda de teoretiska exempel som Åmark ger är något som jag haft i åtanke när jag har skrivit denna uppsats.

7 Metod

Min uppsats är en pressundersökning, källorna är till stor del textmaterial som publicerats i tidningarna. Således handlar det om att tolka texter. Enligt Kjeldstadli är texttolkning ett kvalitativt sätt att närma sig forskning. Med kvalitativa tekniker söker man komma fram till om något fanns, vad något var och betydde. De kvalitativa teknikerna är ofta förenade med ett hermeneutiskt angreppssätt där man söker tolka meningar och med en intensiv forskningsuppläggning där man går förhållandevis djupt in på några få exempel.³¹ Källorna i min uppsats är tolkade efter ett kvalitativt angreppssätt. Man kan även säga att jag använder mig av den komparativa metoden, eftersom jag jämför olika texter med varandra. Mitt pressmaterial kommer att undersökas på ett beskrivande sätt, det vill säga vad innehåller till exempel materialet som behandlar Norge och brutaliteten i Norge? Samt ändrar sig innehållet beroende på krigsvindarna?

7.1 Källmaterial

Min uppsats är baserad på en granskning av två tidningar under två valda tidsperioder under andra världskriget. De två tidningar jag har valt är *Dagens Nyheter* (DN) och *Göteborgs Handels och Sjöfartstidning* (GHT). Jag kommer att granska både vanliga nyhetsartiklar, krönikor och en del ledare. Det finns flera anledningar till att jag valde dessa två tidningar, jag ska nu motivera dessa val. Jag ville i min undersökning ha med två tidningar som hade ett stort antal läsare, både DN och GHT var vid denna tid två av landets mest ansedda tidningar, det fanns fler men detta var två av dem. Jag ville också undersöka två liberala tidningar som inte var alltför extrema i sina värderingar (vare sig åt vänster eller höger), för att få en bild av den allmänna opinionen i landet. Sen var det också så att de direkt repressiva åtgärderna som regeringen riktade mot pressen, riktades framför allt mot den press som inte stödde samlingsregeringen och de partier som stod bakom den. Högerns och bondeförbundets tidningar var lojala mot neutralitetspolitiken och hade normalt ingen önskan att offentligt kritisera Tyskland. I den socialdemokratiska pressen var många chefredaktörer också

³⁰ Åmark s. 33

³¹ Kjeldstadli s. 176

aktiva i partiet, det var snarast ett villkor för uppdraget. Ett tjugotal var även riksdagsmän. Per Albin påminde i september 1940 chefredaktörerna för de socialdemokratiska tidningarna att de hade ett ”särskilt ansvar” eftersom de representerade socialdemokraterna. Det var därför bland de tidningarna som betecknade sig som liberala som den största frispråkigheten var att vänta. De liberala tidningarna stod ofta friare gentemot partierna, GHT är ett utmärkt exempel på detta. Det var dessa tidningar som behövdes hållas på mattan. De flesta ingreppen gällde skarpa eller ironiska kommentarer i ledare, enligt Klas Åmark var GHT:s skribent Torgny Segerstedt överlägsen i denna genre. GHT var även redan från början en tidning som tyskarna klagade mycket på vilket gör den extra intressant.³² En annan anledning till att jag valde GHT var för att den redan innan Tysklands ockupation av Norge var antinazistisk.

En annan intressant sak eftersom jag ska jämföra DN med GHT är att DN, vid den här tiden gjorde anspråk på att vara riktkarl för tidningarnas självdisciplin. Pressnämnden som inrättades 1941, fick Dagens Nyheters chefredaktör Sten Dehlgren som ordförande. Pressnämnden hade till uppgift att kontakta eller utfärda en varning, till de tidningar som Utrikesdepartementet ansåg vara ”skadliga för rikets intressen eller ägnade att störa de fredliga förhållandena till främmande makter”. Här har jag två liberala tidningar som skiljer sig ifrån varandra och därför lämpar sig extra väl för min undersökning.

De valda tidningarna är alltså:

Dagens Nyheter – Liberal dagstidning, utkommande 7 dagar/vecka under perioden. Upplaga 1940: 224 800 ex (vardagar)

Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning – Frisinnad liberal dagstidning, utkommande 6 dagar/vecka under perioden. Upplaga 1940: 44 200 ex.(vardagar)³³

7.2 Avgränsning

För att min undersökning skulle kunna genomföras inom rimlig tid, och därtill ge några överskådliga resultat, krävdes det en kraftig avgränsning i det mycket omfattande källmaterialet. Min undersökning kommer att göras i form av nedslag under två perioder av kriget, där jag kommer att pröva mina frågor. Dock kommer dessa nedslag att variera i omfattning, beroende på vilken fråga som behandlas. Då hela pressmaterialet är av en sådan ansenlig omfattning kommer jag inte redovisa alla artiklar, utan påvisa på en eller flera som är representativa för de övriga artiklarna. Vad gäller genomgången av pressmaterialet kommer undersökningens första nedslag bestå av tiden

³² Åmark s. 246-248

³³ Samtlig statistik om tidningarna hämtade från Tollin

precis före och efter den tyska ockupationen av Norge, det vill säga perioden april till och med mitten av juni 1940. Anledningen till att jag valt att granska denna första tidsperiod är att jag antog att det var under denna period som tidningarna skrev mycket om Norge och vad som hände där.

Det andra nedslaget kommer att bli våren 1943, mer specifikt januari till april. Jag har valt denna period för att det passar med min fråga, om tysk ockupation av Norge förändrades över tid. År 1943 har det börjat gå dålig för Tyskland i kriget, Sovjetunionen pressade tyskarna allt mer i öst och tyskarna hade även förlorat slaget om Atlanten. Eftersom jag vill undersöka om krigsvindarna spelade någon roll för vad som skrevs i de svenska tidningarna passar denna period mig bra. Det är inte heller så att kriget var klart, utan det stod och vägde vilket gör att det lämpar sig bra för undersökningen. Denna period är också i tidigare forskning beskriven som en mycket kritisk period för Sveriges förhållande till Norge och Tyskland. De svenska transiteringarna av soldater på permission och av krigsmateriel fick även de stor kritik i början av 1943. Det var även vid den här perioden som flera hundra norska judar transporterades direkt till Auschwitz, där många av dem avrättades direkt vid ankomsten. Det är också en period då den tyska ockupationen av Norge skärps betydligt. Det är även vid den här tidpunkten som information om den tyska ockupationen i Norge kopplades ihop med den svenska transiteringspolitiken, protesterna kom framförallt ifrån antinazistiska tidningar som GHT men även ifrån den mer försiktiga tidningen DN.³⁴

8. Undersökningen

8.1 Period ett: april - juni 1940

Dagens Nyheter

Dagarna innan Tysklands ockupation av Norge skrivs det mycket om att de små nationerna också vill värna som sin ära. Norges utrikesminister får av DN frågan om han anser att: ”de allierade föra krig lika mycket i de små ländernas intresse som för sin egen del? Och om de neutrala länderna därför handla i strid med sina egna intressen om de gör något som kan hjälpa Tyskland”. Norges utrikesminister Koht svarar att: ”här i landet förstår vi mycket väl skillnaden mellan de två parternas krigsmål, men det är ett led i neutraliteten att icke ta ståndpunkt för den ena eller andra parten. Norge är neutralt och detta är den enda möjliga politiken för oss”.³⁵ Bara sex dagar innan Tysklands ockupation av Norge anser inte den norska utrikesministern att det finns någon anledning att rucka på landets neutralitet. Om man läser vidare i artikeln säger han också att båda de krigförande sidorna har förorsakat Norge stor skada och att man ser allvarligt på det, men lägger inte något

³⁴ Åmark s. 146-147

³⁵ DN 40-04-03

större vikt i att Tyskland har gjort värre skada än britterna. Ett annat brännande ämne som det skrivs mycket om är exporten av den svenska järnmalm till Tyskland. DN skriver i en nyhetsartikel att den svenska transporten endast varit en bråkdel av vad den var under fredstid, och att en stängning av Narviks hamn för transitering av svensk järnmalm skulle inte med nödvändighet medföra någon väsentlig minskning av den totala exporten till Tyskland. Man hävdar vidare att större delen av den svenska järnmalm istället kunde skickas ifrån Luleå och andra svenska hamnar på östkusten. Man menar också att det inte bara är Tyskland som utnyttjar Norges neutrala vatten utan att Norges vatten även ger skydd åt malmen som skeppas till Storbritannien.³⁶ Storbritannien gillade förstås inte att Tyskland utnyttjade den norska neutraliteten till att förse sig själva med järnmalm. Eftersom transportererna av järnmalm vid denna tid var av stor betydelse för den tyska krigsmakten, ville Storbritannien inkräkta på norsk territorium med sin flotta för att stoppa de tyska transportskeppen. Detta var en av anledningarna till att när Norge invaderades den 9 april visste till början inte norrmännen om det var tyska eller engelska skepp.

På dagen för den tyska ockupationen skriver DN på sin första sida ”flottorna dras samman” ”tyskt truppfartyg torpederat”. I brödtexten står det att ”Krigshändelserna fingo under måndagen en högst dramatisk utveckling”. Under den natten hade engelska och franska flottor lagt ut minor på tre ställen i norskt vatten, och vid middagstid kom det in en rapport om att 48 fartyg tillhörande tyska flottan passerade Stora Bält norr ut.³⁷ Jag tycker att det är intressant att DN väljer att på första sidan lägga fokus på att de allierade lägger ut minor i norskt vatten och inte på den tyska ockupationen av Norge. I ledaren i DN skriver man efter nattens allierade minering att: Det innebär att med ett slag har Norden placerats mitt i skottlinjen i det europeiska krig som de velat hålla sig utanför. När den norske utrikesministern i lördags i stortinget med sin enligt DN ”vanliga rättframma öppenhet” klarlade sin syn på neutralitetens förpliktelser för ett land som Norge anlade han ett betraktelsesätt som måste vinna den största förståelse även i Sverige. En neutral stat måste hävda samma rätt och samma regler mot alla de länder som är i krig, annars skulle den ena eller andra parten ha anledning till klagomål sa han. Och han tillade: ”Jag vågar säga att ännu har ingen haft rätt att klaga över att vi svikit denna grundläggande sats”.³⁸ Här ser man att Norge innan Tysklands ockupation har en liknande syn som Sverige hade på neutraliteten.

Dagen efter den tyska ockupationen på Norge och Danmark handlar DN självfallet till stor del om detta, om Danmark står det att de antog budet om beskydd under protest. Danska riksdagen sammanträdde på tisdagskvällen där de bland annat meddelade att en samlingsregering skall bildas.

³⁶ DN 40-04-02

³⁷ DN 40-04-09 s.1

³⁸ DN 40-04-09 s.4

En växelkurs har fastställts av två danska kronor på en riksmark och så vidare. Men det intressanta är att den danska regeringen och danska kungen utsände två proklamationer som publiceras i DN. (detta är intressant eftersom Dagens Nyheter väljer att inte publicera den norska kungens proklamationer) ”Till danska folket! Tyska trupper ha i natt överskridit danska gränsen och landstigit på olika platser”. Vidare i texten kan man läsa att ”De tyska trupper som nu befinna sig här i landet träda i förbindelse med den danska försvarsmakten, och det är befolkningens plikt att avhålla sig från varje motstånd gentemot dessa trupper.” Till höger om denna artikel står det om ockupationen av Oslo, om norska örlogsbasen Horten som står i brand efter att ha bombats av tyskarna. Artikeln beskriver hur tyskarna möttes av hårt motstånd från kustforten vid deras landstigning i Oslofjorden.³⁹ Det är intressant att det inte står något om de norska proklamationer som sändes ut i eteren. Den norska regeringen som tog till flykt fick ut meddelande i radion om vad som hade hänt. Varför publiceras inte detta kan man fråga sig? DN skriver också om att de allierade lovar full hjälp, den brittiska regeringen lovade genast att omedelbart ge fullt bistånd åt Norge och antydde att England skulle utkämpa kriget i fullständigt samförstånd med Norge.⁴⁰

Flera nyhetsartiklar i DN från TT Berlin beskriver att den tyska krigsmaktens militära operationer genomfördes för att trygga Nordens neutralitet, de beskriver även det lugna läget i Köpenhamn. Danska myndigheternas lojalitet prisas, radion sänder ut vanliga program och så vidare. Artiklarna ger bilden av att inga förändringar kunnat iaktas i Danmark. Samtidigt som de publicerar artiklar med rubriken ”Allt motstånd meningslöst”, för norsk del. Detta visar på skillnaderna mellan lugnet i Danmark och oron i Norge. Tysklands minister i Oslo meddelade att han skulle vilja fästa den norska regeringens uppmärksamhet på att norskt motstånd mot Tysklands inledda aktion är fullständigt meningslös, och bara försämrar läget för Norge. Han upprepar att: ”Tyskland icke har för avsikt att genom sina åtgärder nu eller framåt antasta kungariket Norges territoriella integritet och politiska oberoende”.⁴¹ Artikeln fortsätter med att ministern hänvisar till hur bra och friktionsfritt det gick i Danmark, att danskarna var smarta som ställde sig under tyskt beskydd.

DN koncentrerar den absoluta merparten av sitt opinionsbildande material för denna period på situationen i Norge. DN ägnar en viss del åt att fördöma Tysklands agerande. Denna tendens kan man se redan dagen efter invasionen, då DN uppmanar Tyskland att lägga fram de bevis man säger sig ha på att England hade långt framskridna planer på att invadera Norge.⁴² DN fortsätter under de följande dagarna med att fördöma de tyska förklaringarna om att aktionen bör ses som en tjänst till

³⁹ DN 40-04-10 s.1

⁴⁰ DN 40-04-10 s.1

⁴¹ DN 40-04-10

⁴² DN 40-04-10 s.3

Norge, som endast med tysk hjälp kunde hållas utanför kriget.⁴³ Tyskland och inte minst, quislingarnas agerande var något som DN riktade stor ilska mot. Redan några dagar efter kriget börjar man tala om hur norska anhängare av Quisling deltog i kampen på tyskarnas sida. De skrev bland annat att ”svenskarna kan inte på några villkor avstå från att moraliskt värdesätta dessa handlingar och att trycka förrädarstämpel på var och en med böjelser liknande de norska överlöparna”.⁴⁴ DN hade hittills inte publicerat några artiklar om våldshandlingar utförda av den tyska ockupationsmakten de första tecken på den brutaliserade tyska ockupationen i DN sker den 15 april, när en bild på sönderbombade hus publiceras med rubriken ”Elverum nu en enda ruinhög”. Vilket jag tycker är konstigt eftersom att kriget då hade pågått i sex dagar. De första fotografierna av Elverum ger en fruktansvärd bild av den tyska brutaliteten, i texten står det att man ännu inte hunnit få fram liken av de femtio män, kvinnor och barn som omkom.⁴⁵ I mitten av april fortsätter DN att beskriva kriget i Norge, nyhetsartiklar om tyska grymheter publiceras och dementeras sedan i artikeln jämte, dementierna kommer i de fall jag sett ifrån TT Berlin, *Deutsches Nachrichtenbüro*. Ett exempel på detta är när DN ifrån Narvik rapporterar om att tyska soldater den 9 april hänsynslöst låtit besättningen på norska krigsfartyg omkomma, de uppgavs ha visat tillbaka norska civila som skyndade till hjälp för att rädda de norska soldaterna ur vattnet. Varpå artikeln i spalten jämte ifrån TT Berlin, *Deutsches Nachrichtenbüro* skriver att ”påståenden om ett sådant omänskligt handlingssätt faller inom ramen för den brittiska skräckpropagandan”, och att det är beklagande att stora Stockholmstidningar lånar sig till verktyg åt sådan skräckpropaganda från Tysklands motståndare. Jag anser att detta är ett bevis på hur den svenska regeringens allmänna förhållningssätt som skickats ut till tidningarna följs av DN. Eftersom DN inte visste till 100 procent att det gått till på det sätt som norrmännen påstår, bestämmer man sig för att publicera en dementi ifrån tyskt håll, för att låta det svenska folket själva bedöma vilken nyhet man ville tro på. De passar även samtidigt på att dementera den norska kungens påståenden om att det tyska militärväsendet ”på det hänsynslösaste och brutalaste sätt angripit civilbefolkningen med sprängbomber och kulprutor”. I den tyska förklaringen framhålls att det naturligtvis är fullständigt oriktigt att det tyska flygvapnet skulle ha order att angripa den norska civilbefolkningen.⁴⁶ Idag vet vi att *Deutsches Nachrichtenbüro* var en nyhetsbyrå som var nazistisk och skulle därför kunna säga att dementierna med största sannolikhet var falska, frågan är om det var lika klart för de läsare som läste DN 1940? Vi vet också att det tyska flygvapnet hade som uppgift att döda kungen och bombade därför den stad där man trodde att han befann sig, utan att för den delen bryr sig om de civila offren.

⁴³ DN 40-04-12 s.2

⁴⁴ DN 40-04-13 s.3

⁴⁵ DN 40-04-15

⁴⁶ DN 40-04-17 samt DN 40-04-24 s.6

I övrigt finns i DN en kategori nyhetsartiklar som riktar angrepp mot den svenska pressen, DN publicerar bland annat ett tal där justitieminister Westman talar om att tidningspressen skulle försvåra den svenska neutralitetspolitiken.⁴⁷ DN skriver dagen efter om svensk moral, och menar att det ser ut som att justitieministern i huvudsak betraktade tidningspressen som en belastning, DN skriver även att han förmodligen har vissa enskilda tidningar i tankarna, men att det är orättvist att generalisera från dessa utgångspunkter och liksom stryka ett streck över allt det som den långt övervägande delen av pressen gör för att stödja neutralitetssträvandena.⁴⁸ Min analys av detta är att DN såg sig själva lite som ”bror duktig” inom pressen, och värnar om den svenska neutralitetspolitiken. Jag tycker att detta även ger bevis för att DN som jag har varit inne på innan gjorde anspråk på att vara riktkarl för tidningarnas självdisciplin och gärna ville följa regeringens direktiv.

I övrigt finns även hos DN en kategori ledare som vänder sig mot stormakternas krig, ett krig som leder till lidanden för små neutrala stater. En ledare behandlar den svenska självständigheten, där står det att ”Det är klart att ett litet folk i tider som dessa ej kan ha samma självförtroende som ett stort, det sviktat lättare, och det är detta som en viss stormaktspolitik hänsynslöst begagnar sig av.” Avslutningsvis skriver man att om man av någon liten nation kan begära ett starkt självförtroende, så är det av ett folk med en gammal politisk frihetstradition, en så gammal kulturtradition som den svenska. ”Vi brukar ju berömma oss av denna, nu om någonsin är tiden att värna den i handling.”⁴⁹ Gemensamt för dessa ledare är tanken att Norden blivit ett offer för stormakternas krigföring samt att de allierades beslut att dra sig tillbaka från norra Norge var ett bevis på att andra intressen i kriget vid den tidpunkten övervägde de vinster som eventuellt låg i en fortsatt kamp i Norge. DN uttrycker också dock en viss lättnad över att striderna i Norge upphör för då kan man starta den hjälpverksamhet som förutspås bli en gigantisk uppgift, detta är också, tillsammans med flyktingfrågan, ett område där Sverige anses ha en viktig humanitär roll att spela enligt DN.⁵⁰

Hjälpverksamheten till Norge

Artiklarna i DN om hjälp till Norge under denna period är lätt räknade, för att de är så få, det finns fler artiklar som talar om den finska insamlingen fast vinterkriget är över, medan kriget i Norge är i full gång. Den första artikeln jag hittar om hjälp till Norge är ifrån den 19 april och då handlar det inte om den svenska insamlingen utan om den amerikanska hjälpkommittén i Sverige som säger att

⁴⁷ DN 40-04-22 s.3

⁴⁸ DN 40-04-23 s.3

⁴⁹ DN 40-04-27 s.4

⁵⁰ DN 40-04-30 s.4

kommittén står i förbindelser med den norska myndigheten för att få direktiv rörande Norges behov av hjälp.⁵¹ Den första hjälpen ifrån Sverige står det om först den 28 april, men då är det ”Det Norske Samfund” som har satt igång en insamling för norska flyktingar i Sverige. Uppropet riktar sig främst till norrmän och norskfödda i Sverige. I artikeln vädjar samfundet om att insamlingen måste ta ökad fart och öka i omfattning.⁵² Den första annonsen även den ifrån det norska samfundet ser vi först den 6 maj, och uppmanar svenskar att skänka kläder till norska flyktingar.⁵³ Detta tycker jag visar på en skillnad gentemot den finska hjälpen, i alla fall i form av plats i tidningen.

Göteborgs Handels och Sjöfartstidning

Redan den 4 april varnar GHT för att Tyskland är beredda att anfälla Norge, och hänvisar till att enligt engelsmännen ska 400 000 man sägas vara samlade för aktion mot Skandinavien.⁵⁴ GHT skriver dagarna innan ockupationen om den brittiska mineringen av den norska kusten, på grund av den starka brittiska vakthållningen vid minfälten som de lagt ut vid Norges kust. Min-utläggningen väcker stort uppseende efter hand som ryktet sprider sig i Norge. För att få den tyska reaktionen har man pratat med den tyska talesmannen som säger om min-utläggningen att ”Därmed har en ödesdiger utveckling inträtt” och fortsätter med ”jag kan naturligtvis inte uttala mig om vilka motåtgärder som tyska regeringen ämnar företaga, men det är fullkomligt säkert att Tyskland skall svara med skarpaste åtgärder”, detta en dag innan ockupationen.⁵⁵ På dagen för ockupationen skriver GHT att ”Sverige avstängt från förbindelser västerut”, ”Tyskland behärskar linjen Danmark - Skagerack - Norges västkust mot Norra Ishavet”, ”Norge har upptagit striden mot Tyskland”, ”Danmark underkastade sig utan motstånd”. Vidare skriver GHT om den tyska regeringens villkor mot Norge, att den norska regeringen vägrade och utfärdade istället allmän mobiliseringsorder. Till skillnad ifrån DN skriver GHT om den proklamation som sänds ut i norsk radio som säger att: ”Den allmänna mobiliseringen är igång”. Proklamationen uppmanar även den norska befolkningen att utrymma huvudstaden.⁵⁶ Till skillnad ifrån DN verkar GHT ha koll på läget i Norge redan samma dag som ockupationen inträffade. GHT med huvudredaktören Torgny Segerstedt, valde redan från början en något annan väg än DN. I ett energiskt motstånd mot den neutralitetspolitik som Sverige för möter vi i GHT:s kommentarer kring invasionen av Norge ett stort förakt mot Tyskland, en stark tro på den norska viljan, dock lite mindre tro på den norska förmågan att försvara sig själva utan hjälp. Dessutom var GHT fast i sin tro på Englands avsikt och förmåga att försvara Norge. GHT skriver bland annat att ”Svårigheterna få inte heller underskattas, engelsmännen påpekar för sin del,

⁵¹ DN 40-04-19 s.6

⁵² DN 40-04-28 s.3

⁵³ DN 40-05-06 s.5

⁵⁴ GHT 40-04-04 s.9

⁵⁵ GHT 40-04-08 s.9

⁵⁶ GHT 40-04-09 s.8

att tyskarna nu kommit tvåfrontskriget så nära som möjligt och därmed ådragit sig alla dess svårigheter”.⁵⁷ GHT menar att de långa förbindelserna mellan hemlandet och Norge blir en stor svårighet för tyskarna, som i längden blir mycket svåra att bemästra. I en artikel från dagarna innan invasionen betecknar tidningen den brittiska noten till den svenska regeringen om deras minering av den norska kusten som välvilligt hållen, vilket står i kontrast med DN:s betecknande om mineringen som en neutralitetskränkning.⁵⁸ Detta är ett talande exempel på GHT:s egen linje jämfört med DN. Tyskarna menar att den engelska mineringen framdrog den tyska ockupationen och att ”Norden nu är eliminerade ur de brittiska krigsutvidgningsplanerna”, GHT påstår däremot att den tyska ockupationen var såväl planerad och igångsatt redan innan den brittiska mineringen.⁵⁹ Min analys av detta är att det skulle frånta Tyskland sitt argument om att *Weserübung*, endast var en räddningsaktion och en respons på illasinnade brittiska avsikter mot Norge.

Vidare fortsätter GHT med att beskriva den stora blodsutgjutelse som den tyska ockupationen för med sig. Bland annat vid den tyska överrumplingen av Narvik, där tyskarna sänkte två norska krigsskepp. De norska krigsskeppen hade en besättning på 560 man och av dessa blev endast 20 räddade. Man rapporterar även om bomber och kulspртеeld mot civilbefolkningen.⁶⁰ Här skiljer sig GHT igen ifrån DN, GHT publicerar inte någon dementi ifrån Tyskland jämte rapporterna om den tyska brutaliteten. GHT skriver också om att det är många frivilliga som vill till Norge, ”sedan radion på torsdagsförmiddagen spritt stortingspresident Hambros meddelade, att norska legationen och konsulatet i Stockholm mottar anmälningar av frivilliga till Norge”. Man uppmärksammar att redan efter det att meddelandet har gått ut, omedelbart börjat strömma till folk som vill uppge namn och telefon för att senare får närmare besked. Det var också många i köerna som bar den svenska frivilligkårens uniform.⁶¹ I DN stod det ingenting om frivilliga, man skulle kunna dra slutsatsen av att eftersom den tyska regeringen sagt att Sverige inte får skicka några frivilliga till Norge, så ville regeringen hålla nere på sådan här information som kunde mobilisera stora folkmassor.

GHT skriver den 12 april att det svenska försvaret har samlat in en lista på 10 000 namnunderskrifter som är för en utrensning av kommunister ifrån försvaret, GHT menar att en liknande namninsamling även borde göras för att rensa ut de nazister som finns inom försvaret.⁶² Detta tolkar jag som ett exempel på att det finns ett starkare hat mot kommunismen och

⁵⁷ GHT 40-04-10 s.5

⁵⁸ GHT 40-04-06 s.12

⁵⁹ GHT 40-04-09 s.9

⁶⁰ GHT 40-04-10 s.8

⁶¹ GHT 40-04-11 s.6

⁶² GHT 40-04-12 s.5

Sovjetunionen i Sverige, som kan kopplas till det avsevärt större stöd Finland fick under det finska vinterkriget.

Vidare återfinns även hos GHT en kategori av quislingfientliga skrivelser. Quisling betecknas av GHT som en infektion och får utstå mycket förakt i tidningen. Bland annat publicerade GHT en karikatyrteckning av Quisling som senare har blivit en klassiker. Bilden visar Quisling på väg till audiens hos Hitler, Quisling sträcker ut armen till en nazist hälsning och säger - Jag är Quisling varpå vaktsoldaten svarar - och namnet?⁶³ GHT skriver även i flera "I dag" texter om det öde som väntar de norska förrädarna där men tydligt visar sitt förakt. Man frågar sig vad som ska hända den dag då de tyska trupperna, som nu befinner sig i Norge, skall bort därifrån. De tyska soldaterna kanske lyckas ta sig någorlunda helskinnade därifrån menar man, men hur ska det gå för förrädarna? "Den får försöka smita med de tyska trupperna, om dessa vill ha dem med. Vad går de då till mötes?" Vidare skriver GHT att om de stannar kvar bland det folk man förrått, kommer "vanärens spetälska att fräta dem till döds".⁶⁴ Vid flertal tillfällen höjs också ett varnande finger för att motsvarande element likt quislingarna i Norge skulle tänkas kunna bli ett problem i Sverige.⁶⁵ Karaktäristiskt i övrigt från GHT:s skrivelser under perioden är att tidningen ofta riktar kritik mot den svenska regeringens hållning, med innebörden att den förda politiken inte är neutral, utan snarare tyskvänlig.⁶⁶ Man skriver om att det svenska folket inte är några ynkryggar, det svenska folket är bra, "vi äro icke anfrätta av denna dumma propaganda, som tyskarna ösa över oss". Vidare skriver man att det inte är det svenska folkets fel utan den svenska regeringen som låter sig påverkas av tyskarnas hot. En "I dag" text avslutar Torgny Segerstedt på följande sätt:

"Regeringens hållning tycks ha ingivit främmande makt vanföreställningar om svenska folket. Det är på tiden att detta rättas till. Vi ifrågasätta verkligen icke det redliga uppsåt hos den man, som närmast svarar för vår utrikespolitik. Icke förty tro vi, att han skulle göra landet en tjänst genom att avgå. På den posten behövs en starkare man."⁶⁷

En närliggande kritik som framförs är också Sveriges agerande, även om det "på pappret" är neutralt, får stora konsekvenser för det drabbade Norge. Den svenska regeringen beskylls för kallsinnighet.⁶⁸ GHT beskyller även den svenska regeringen för att ha glömt bort samhörigheten i Norden de skriver att:

⁶³ GHT 40-04-17 s.8 Bilden publiceras dock först 44-01-29. Quisling blev synonymt med ordet förrädare.

⁶⁴ GHT 40-05-17 s.5

⁶⁵ GHT 40-04-17 s.8 40-04-20 s.7

⁶⁶ GHT 40-04-22 s.7

⁶⁷ GHT 40-04-23 s.9

⁶⁸ GHT 40-04-26 s.7

”Det är icke så länge sedan Sveriges konung flankerad av Danmarks, Norges och Finlands statsöverhuvuden på Stockholms slott mottog hänfödda skarors hyllning. Sedan angrep Ryssland vårt östra grannland. Vi hjälpte Finland med halvt hjärta och med vänster hand. Sen följde den tyska ockupationen av Danmark och Norge. Danmarks öde lämnade oss oberörda. Norge lämnades åt sitt öde”.⁶⁹

GHT beklagar sig över att det inte blev något försvarsförbund med tanke på den nordiska samhörighet som det tidigare talades om. Man beskyller Sverige för att återigen vifta med sin neutralitetsvimpel.” Inge kan komma att påstå, att vi av några sentimentala samhörighetskänslor låtit locka oss att tumma på vår neutralitet till förmån för Norge. Tyskland har givit oss beröm för vårt välförhållande. Mera vittne göres oss icke behov.”⁷⁰

En annan intressant observation gör GHT i maj, efter ungefär en månads ockupation. Då uttrycker man med Norge som exempel, tankar om den roll som en fri press har att spela i krigstider, liksom farhågor om den skada en kuvad och kontrollerad press kan vålla folket. Tidningen framhåller att det inte minst i den fria pressen som ett skydd finns mot maktmissbruk och förtryck, man skriver ”vad är diktatur utan ord?”.⁷¹ GHT passar återigen på att ge justitieministern en känga, de skriver att:

”Alla förstår ju att justitieministern menar väl med oss. Han är en man som följer med sin tid. När det stora föregångslandet likriktat pressen som allt annat, anser sig hr Westman icke kunna stå till svars för att underlåta införa samma likriktning här. Om någon del av pressen icke ”företräder en meningsriktning överensstämmande med regeringens”, så skulle detta kunna ”medföra olyckliga verkningar för rikets säkerhet”. Därför måste opposition förebyggas. Till den ändan har hr Westman förfärdigat en bastant munkavle att köra ner i halsen på pressen. Argumentationen kunde vara lånad från något av dr Goebbels tal. Den enda skillnaden är att dr Goebbels uttrycker sig inte så klumpigt.”⁷²

Med tanke på att DN jämte sina artiklar om den tyska brutaliteten publicerar dementier ifrån tyska tidningar publicerar GHT en intressant ”I dag” text om detta, man skriver bland annat att det inte är någon konst att fiffla med sanningen. Tidningarnas Telegrambyrå (TT) strävar efter att vara opartiska i sin nyhetsförmedling, detta menar man är dock regeringens förtjänst som för sin del har tillägnat sig den nazistiska uppfattningen om neutraliteten och rättar sig därefter. Följden blir då enligt GHT att TT överöser den svenska pressen med nyheter från *Deutsches Nachrichtenbüro*, vidare skriver man att vad som är sanning i Berlin är ett dåligt skämt i London. GHT menar att

⁶⁹ GHT 40-05-07 s.5

⁷⁰ GHT 40-05-22 s.7

⁷¹ GHT 40-05-15 s.3

⁷² GHT 40-05-27 s.9

ledstjärnan för dessa manipulationer med sanningen synes vara att hålla den svenska allmänheten i okunnighet om vad som försiggår.⁷³

Hjälpsamheten till Norge

Även om det i GHT generellt sätt är en mer kritisk attityd mot regeringen i att de inte hjälper Norge, så finns det i GHT ännu färre artiklar/annonser om hjälp till Norge än vad det gör i DN. Under hela den första perioden har jag hittat 2 artiklar som behandlar detta. Den första är ifrån den 15 april där man skriver om att riksinsamlingen bland norskfödda i Sverige för norska flyktingar har fått en god start. Vid det andra tillfället är det en annons ifrån Göteborgskommittén den 19 april om att det behövs mer hjälp till Norge och de norska flyktingarna. Här talas det också för första gången om en ”Norgeinsamling”.⁷⁴

8.2 Diskussion av den första perioden

Efter att ha undersökt vad tidningarna skrev under den första av mina två undersökningsperioder kommer jag att diskutera lite vad jag hittills har kommit fram till. Mina frågeställningar kommer dock bearbetas och diskuteras mer djupgående i min sammanfattning. Vilken bild gavs av händelseförloppet? Som tidigare framgått i tidningarna karaktäriseras tiden omedelbart efter den tyska invasionen i Norge av mycket dramatik, av kaos och av direkta stridigheter under de närmast följande månaderna. Reflexioner om denna spända situation står givetvis också att finna i båda tidningarnas rapportering för perioden. Oavsett Sveriges inställning till de tyska kraven så är det i kölvattnet av den ovan beskrivna typen av rapporter som en annan viktig kategori av rapporter uppstår. Det handlar om den kritik Sverige ådrog sig genom sitt agerande i Norge-frågan. Rapporterna som kom in från utsända i Oslo vittnar om ett ökande norskt agg mot Sverige, som ansågs alltför tyskvänligt och kallsinnigt mot sitt broderland i väst. Det man kan se under den första undersökningsperioden är, om Tidningarna skiljer sig åt? Vilket de gör, DN ligger i något slags mellanland. De ger kritik till både Tyskland och Sverige men om man jämför med den kritik som GHT ger så är DN:s relativt mild åtminstone till den som riktas mot den svenska regeringen. Den största kritiken ifrån GHT kommer ifrån Torgny Segersteds ”I dag” texter, vilket DN saknar. Visst utger DN kritik i sina ledare men inte lika starkt formulerade som de i GHT. En annan observation jag har gjort är att i GHT hittar jag inga nyhetsartiklar ifrån *Deutsches Nachrichtenbüro*. I DN finns det många nyhetsartiklar ifrån *Deutsches Nachrichtenbüro*, jag drar igen slutsatsen att detta är eftersom DN följer regeringens direktiv om att inte publicera påståenden om grymheter som de krigförande länderna har utfört. När DN däremot publicerar en artikel om grymheter är det i de fall

⁷³ GHT 40-04-30 s.7 och GHT 40-06-08 s.9

⁷⁴ GHT 40-04-15 s.8 och GHT 40-04-19 s.2

jag har sett väldigt ofta en dementerande artikel precis jämte. Eftersom det oftast var Tyskland som utförde grymheterna kommer därför dementin oftast ifrån *Deutsches Nachrichtenbüro*. Efter den första undersökningsperioden kan jag konstatera att platsen som hjälpen till Norge får i tidningarna är liten. Det är fortfarande under den första undersökningsperioden fler artiklar om hjälp till Finland. Vilket är intressant eftersom det finska vinterkriget var över den 13 mars borde det stå mer om hjälpen till Norge men det gör det inte. Jag tycker också att det är märkligt att artiklarna i DN inte handlar om den svenska hjälpen till Norge utan om den amerikanska hjälpkommittén och det norske samfundet, som visserligen verkar i Sverige men är ett norskt samfund för norskfödda.

8.3 Period två: januari - april 1943

Dagens Nyheter

DN:s skrivelser om Norge ökar under den andra undersökningsperioden, när jag letar efter en röd tråd så fastnar ögonen lätt på den allt hårdare linje som intas mot Tyskland, det skulle kunna gå att jämföras med GHT:s hållning under den första perioden. I en rad ledare går DN till allt mer frenetiska angrepp mot det tyska styret i Norge, även också mot Quisling och NS.⁷⁵ En ny kategori skrivelser berör de tyska myndigheternas allt mer brutala agerande i Norge, inte minst angående den enligt DN skamliga behandlingen av den norska arbetskraften. En nyhet som väcker stor ilska på DN:s ledarsidor är nyheten om transporter av norska arbetare från Norge till norra Finland, vilket enligt DN är mycket oroande. Tidningen uppmanar svenska myndigheter att göra allt för att hindra detta, eller åtminstone neka transporterna tillträde till svenskt territorium.⁷⁶ I linje med detta uppmärksammar DN senare under våren den påstådda arbetsmobiliseringen i Norge som tyskarna uppges sätta igång med. Även denna ”elakartade utveckling” fördöms av DN, som befarar att den ska medföra ökad risk för norrmän att ”sugas in” i den tyska krigsmakten.⁷⁷ Åter uppmanas också Sverige att inte på något sätt acceptera några av dessa transporter söderut. I en dystert skriven ledare med under påsken 1943 betonas också att det plågade Norge behöver ett starkt agerande ifrån Sveriges sida, som än en gång uppmanas att hålla en rak, avvisande linje mot de tyska övergreppen mot den norska civilbefolkningen.⁷⁸ DN börjar också skriva mer om vad som sker med de norska motståndarna till den tyska ockupationen, de skriver bland annat om massrazzior och flera hundratals häktade norrmän.⁷⁹

⁷⁵ Nasjonal Samling (NS) var ett norskt politiskt parti grundat den 13 maj 1933 av dess ledare Vidkun Quisling. NS var ett nazistiskt parti.

⁷⁶ DN 43-01-26 s.4 och 43-01-31 s.4

⁷⁷ DN 43-03-06 s.5

⁷⁸ DN 43-04-16 s.4 och DN 43-04-25 s.4

⁷⁹ DN 43-02-17 s.7 och DN 43-02-06 s.10

DN skriver även om ”De nya tyska signalerna”, som handlar om att under de första krigsåren fick alla de neutrala staterna ofta höra från tyskt håll att det var bäst att de skyndade sig att hoppa på ”det tyska tåget”, nu har denna propaganda gått ur bruk. Det är inte längre någon som har lust att åka med på Tysklands tåg. DN skriver att ”För närvarande tycks propagandan närmast gå ut på att övertyga alla som är med på den vådliga färden att de måste fortsätta resan, vare sig de vill eller inte, och tanken på att värva nya passagerare har man givit upp.” DN anser att detta beror på att alla som följer med i krigshändelserna, vet att Tyskland sedan några veckor tillbaka förlorar allt mer mark i öster och att läget inte kunde vara mörkare, i varje fall inte mer tillspetsad skriver man. ”Utsikten att få vara med om denna ohyggliga blodbastu kan knappast vara lockande på utomstående”. DN skriver vidare att hoppet för de ockuperade länderna ökar om att den onda tiden snart skall vara till ända ger ny näring åt motståndsrörelserna.⁸⁰ En slutsats jag drar av detta är att när motståndsrörelserna får mer hopp och näring ökar även deras verksamhet vilket leder till allt mer brutalitet i från den tyska sidan. I linje med de tyska motgångarna skriver även DN mer om den tyska ockupationens brutalisering, den 13 februari skriver man om tio unga män som dömts till döden för ”illegal verksamhet”. Artikelnen handlar om 13 unga norrmän i åldern 20-30 år som anklagades för ”illegal militär verksamhet”. De hade erkänt sig skyldiga till att ha mottagit undervisning i endast ett par timmar sammanlagt i användning av vissa handvapen. Tio dömdes till döden de andra tre till livstids fängelse.⁸¹ Detta om något talar väl för den ökade brutaliseringen och den tyska paniken om att motståndsrörelsen ska få för starkt fäste.

En annan intressant artikel som speglar läget i Oslo är den som handlar om norska arbetare som köper avlatsbrev. ”En hel del norrmän skaffar sig i dessa dagar avlatsbrev”. De arbetare som under tiden för den tyska ockupationen arbetat åt tyskarna eller andra nazistiska verk och organisationer, riskerar därigenom att i händelse av en allierad invasion i Norge bli ställda till ansvar såsom förrädare. Dessa förrädare tjänade mycket pengar på de tyska myndigheterna, men lät en hel del av dessa pengar gå till understöd åt illegala organisationer, som bekämpade ockupationsmakten. Dessa norrmän som jobbade åt tyskarna men gav pengar till de illegala norska befrielseorganisationerna, fick ett kvitto på att de gett organisationerna pengar. Det var detta som menades med avlatsbrev⁸²

Den 1 mars står det om fler bevis på den tyska brutaliteten nämligen att 17 norrmän har avrättats genom arkebusering för ”försök till sabotage”. Andelen antiquisling skrivelser ökar som sagt även mycket under denna period. DN fördömer Quislings agerande och där kan man även skymta en bild av de många sätt varpå NS försökte kullkasta det norska samhället. En stor vikt läggs vid den hårda

⁸⁰ DN 43-02-08 s.2

⁸¹ DN 43-02-13 s.1

⁸² DN 43-02-14 s.8

och utdragna strid som Quisling utkämpade mot den norska kyrkan. DN hyllar de norska prästerna, som understryks vara dem som är den fria tankens förkämpar, som med sin fasta tro och motvilja mot det ”antikristliga” tankesätt som Quisling och nazisterna företräder. Dessa präster var lika jobbiga för de styrande tyskarna i Norge som de var viktiga för hoppet inom motståndsrörelsen.⁸³ Men Quislings framfart var även på andra områden en orsak för stor ilska hos DN. I februari kommenteras i bitter ton de sammanställningar av doktriner ”katekeser” som Quisling lagt fram, där den rätta vägen för norsk ungdom stakas ut. Givetvis innehåller denna ”katekes” total vördnad för ledaren och så vidare.⁸⁴

I en lång artikel, månaden senare beskrivs olika perspektiv i Norge av DN. Där beskrivs hur Quisling även har inlett en hatisk kampanj med syfte att kuva den norska intellektuella överklassen bland annat genom att professorer, forskare och annan personal vid universiteten skuggades och konfronterades sedan av quislingar med ett ultimatum, att välja mellan Quisling eller avsked ifrån sin arbetsplats, ibland även fängelse. Quisling bedrev även vid denna tid en hatisk antisvensk kampanj, som kommenteras och kritiserar av DN, för att NS hade bestämt sig för att ändra alla gatunamn och liknande som påminde om Sveriges inflytande, tidigare i historien.⁸⁵ Vidare skriver även DN om hur synen på Quisling i Norge håller på att ändras, han liknas mer och mer som en marionett, vars trådar obönhörligt leder via Terboven till Berlin.⁸⁶ I april blir DN:s avståndstaganden från Tysklands agerande i Norge allt klarare, allt mer kritik av de våldsamma inslagen mot civilbefolkningen får större plats. I en förtvivlad ledare fördöms ”våldets vederstygglighet”, då Sverige får rapporter om den hårda behandlingen av judar i Norge. Enligt en opinionsundersökning visar DN på att det svenska folket står enat mot övergreppen på judarna. Senare riktar DN ännu mer besvikelse, då ytterligare rapporter visar på att en ny transport av judar gått från Norge till Tyskland, detta då när Tysklans avrättning på judarna blivit känt, man fortsätter även i DN att fördöma de dödsdomar som Quisling godkänner i Norge.⁸⁷

⁸³ DN 43-01-18 s.3, 43-02-24 s.4 och DN 43-03-16 s.4

⁸⁴ DN 43-02-22 s.3

⁸⁵ DN 43-03-09 s.4

⁸⁶ DN 43-04-02 s.3 Terboven var av Hitler utnämnd rikskommissarie under Tysklands ockupation av Norge.

⁸⁷ DN 43-01-02 s.5 DN 43-02-27 s.3, DN 43-04-09 s.3

Hjälpverksamheten till Norge

Angående hjälpen till Norge skriver DN att ”Vi hoppas inom en inte alltför avlägsen framtid kunna sätta igång med den verkligt stora Norgehjälpen” i en intervju med Norgehjälpens verkställande ledamot ombudsman Nils Goude.⁸⁸ Min egen analys av detta är att det är konstigt att den ”verkligt stora” hjälpen inte kommit igång långt tidigare.

Göteborgs Handels och Sjöfartstidning

Den starkt antinazistiska hållningen som GHT intog redan under den första perioden jag undersökte håller man hårt på även under period två. I starka och fyndigt formulerade uttryckssätt fortsätter GHT publicera ledare och ”I dag” texter med den spetsiga änden starkt riktad mot Tyskland och Hitler. I slutet av februari ser man till exempel en rad ledare av detta slag. I en av ledarna refereras en av den norska exilregeringen utgiven skrift som heter ”Gestapo at work in Norway”, här beskrivs de fruktansvärda tyska övergreppen i Norge i synnerhet de som pågår i fångelser och läger.⁸⁹ Dagen efter publicerar även GHT en artikel som heter ”hellre döden än Gestapos fångelser” den beskriver hur två norrmän kastade sig ut genom fängelsefönstret från tredje våningen hellre än att vara kvar i fångelset. ”Högskolestudenten levde endast en kort stund efter nedslaget. Personer som kommo till platsen hörde honom viska: För guds skull, dra mig icke in i det huset igen”.⁹⁰ Nyheten om den andre mannen som också kastade sig ut från ett fönster är ifrån ett annat fångelse i en annan stad. Vilket enligt mig ger en tydlig bild om att det inte bara var ett visst fångelse som behandlade sina interner illa. En väldigt intressant omständighet för min undersökning är att, samma nyhetsmaterial hade, när det publicerades i Sverige ett knappt år tidigare, förorsakat ingripande från svenska myndigheter. GHT fortsätter även med att ge den svenska regeringen hård kritik för sin förda politik gentemot Norge. I en ”I dag” text skriver man att:

”När hållbarheten av den nordiska samhörigheten sattes på prov, lämnade Sverige de andra i sticket, en efter en. Det är dock inte detta som nu ligger i vägen för ett samgående, utan det är den politik Sverige fört gentemot Norge och den tyske inkräktaren. Hur vi än advocera, kvar står att regeringen beviljat tyskarna lättnader, först under den tid striderna pågingo och sedan fortsättningsvis, när det för tyskarna gällt att frakta trupper och krigsmateriel till Norge utan att ansätta dem för anfall från den brittiska flottan och det brittiska flyget. Såväl Narvikhistorien som transportererna komma att bli föremål för en vida mer ingående undersökning, när kriget är över, än den de officiella deklARATIONERNA lämna.”⁹¹

⁸⁸ DN 43-02-12 s.12

⁸⁹ GHT 43-02-17 s.10

⁹⁰ GHT 43-02-18 s.10

⁹¹ GHT 43-02-13 s.11

GHT vidhåller här, och betonar även vikten av det historiska intresset i att övergreppen i Norge inte sopas under glömskans tjocka matta, och att även då Sverige måste stå till svars för sin förda politik. Man skriver också att svenskarna efter kriget måste ställa oss frågan vad vi gjorde medan Norge stod upp för förtrycket? Sverige har bara ursäkter att komma med menar GHT. Senare återkommer tidningen med samma tema, i en sammanfattande ledare över de tre gångna ockupationsåren.⁹² I en annan artikel från april betonas igen det absurda i Sveriges neutralitet, gentemot Tysklands ockupation av Norge. Ytterligare några dagar senare riktar man i en artikel stark kritik mot den ”oförsvarliga isolationism” som anses bli följderna av den svenska regeringens och försvarsministrarnas ihållande av neutraliteten, och återigen påpekar man att detta kommer vålla Sverige mycket bekymmer efter krigsslutet.⁹³

Det hårda tyska styret och det ofta förekommande användandet av våld fördöms gång på gång. De flesta ledare är dock mer optimistiska och räknar med ett slut på kriget, dessutom skriver man att våldet och förtrycket som den tyska ockupationsmakten har utsatt den norska civilbefolkningen för har svetsat samman norrmännen, samt att quislingarna därför är dömda att gå under. Quisling själv smädas allt mer och mer i flera ledare, allt som oftast i väldigt hårda och skickligt skrivna texter. Quislings oerhörda brott mot den norska grundlagen i ena stunden, och hans sätt att stödja sig av densamma närhelst det passa honom själv, leder vid ett tillfälle till att GHT ställer sig fråga ”hur ser det ut i hans hjärna?”.⁹⁴ Det är inte bara Quisling själv som får utstå hån och förakt utan även de så kallade quislingarna som utför det som Quisling beordrar. GHT skriver bland annat i en ”I dag” text om hur det kommer att se ut efter kriget när de allierade börjar precisera sin syn på de grunder, efter vilka freden bör utformas, när segern vunnits. ”I Norge sägs det på halvt skämt, att man efter kriget kommer att sända frågeformulär till alla medborgare, där uppgifter begäres om adressaten suttit fängslad någon tid under ockupationen och, om denna fråga besvaras nekande, vad orsaken härtill kan ha varit.”⁹⁵ GHT passar även på att ifrågasätta de tusende och åter tusende människor som varit passiva och inte gjort något åt alla de förföljelserna mot det judiska folket som ägt rum. Likt DN tar GHT även upp de tyska transporterna som avgår ifrån Norge med norska judar.⁹⁶

GHT skriver med tiden mer och mer om hur de som utför grymheterna kommer att ställa till svars. Man skriver att de allierade vet att grymheter har begåtts i Norge och att de ansvariga för tortyren kommer att ställas inför rätta. GHT skriver att:

⁹² GHT 43-04-09 s.10

⁹³ GHT 43-04-09 s.3 och GHT 43-04-16 s.3

⁹⁴ GHT 43-02-06 s.9 och GHT 43-03-11 s.10

⁹⁵ GHT 43-02-22 s.9

⁹⁶ GHT 43-02-26 s.6

”De allierade förmena, att upprörande grymheter har begåtts i Norge. Det göra icke blott dem, som lagt hand vid tortyren, ansvariga. De komma att gå till rätta även med de män, som bära ansvaret för regimen i det här tagna landet. De komma först och främst att ställas till svars för vad deras underordnande låtit komma sig till last.”⁹⁷

GHT frågar sig vad de tyska inkräktarna överhuvudtaget har för befogenheter att råda över norska mäns och kvinnors liv och välfärd? Svaret blir, ingen alls, ”det enda de kunna åberopa sig är våldet”. Det sätter rätten ur funktion och utkräver hämnd på alla som reser sig emot det. I Norge har inga rättsregler alls respekterats, allt har baserats på våldet. Så snart våldets makt är bruten, störtar hela dess byggnad samman menar GHT.⁹⁸ I en ”I dag” text skriver Torgny Segerstedt att:

”Herr Terbovens dödsdomar och fängelsestraff och hans så kallade domstol har lika liten rätt till det ena som till det andra. De unga män och kvinnor som arbetar för sitt lands befrielse har inte begått något brott. Det är Tyskland som utan skymten av något berättigande har överfallit Norge. Men det dröjer inte länge innan Tyskland tvingas lämna Norge och då är all den kvasi-rättsordning och alla de domar som tyskarna upprättat avskaffade, kvar står då de allierades krav på rättslig undersökning av de som utfört dessa grymheter menar GHT.”⁹⁹

Hjälpverksamheten till Norge

En framträdande typ av artiklar och ledare i GHT är även de som beskriver det av tradition starka bandet mellan det norska och svenska folket. Denna enighet framhålls ofta och nästan varje gång med något tillägg i form av kritik mot den svenska regeringens mentalitet mot Norge. Dessa artiklar rör också ofta den svenska hjälpverksamheten till Norge som kritiseras, eller de alltfler norska flyktingarna i Sverige som behöver hjälp.¹⁰⁰

⁹⁷ GHT 43-02-26 s.9

⁹⁸ GHT 43-02-26 s.9

⁹⁹ GHT 43-02-26 s.9

¹⁰⁰ GHT 43-04-06 s.7, 43-04-09 s.10 och 43-04-29 s.3

8.4 Diskussion av den andra perioden

I period nummer två har tonen mot Tyskland generellt sett skärpts. Tidningarna är relativt eniga i sina fördömanden av Tysklands (och i lika hög grad quislingarnas) framfart i Norge. I synnerhet hos DN kan märkas en påtaglig skärpning av tonläget mot den tyska ockupationen, det är också den tidning som utförligast beskriver våldsstyret i Norge. Annars är GHT fortsatt den tidning som riktar de hårdaste och mest välriktade verbala snytingarna mot den svenska regeringens agerande. Det ”nya” härvidlag är att tidningen nu, när ett möjligt slut på världskriget tycks börja skönjas, påpekar att det även kommer en tid efter kriget, en tid då regeringen kommer att få stå till svars för sina beslut under krigsåren. Jag har fått svar på min fråga om svensk nyhetsförmedling förändrades över tid, det gjorde den. Främst i DN:s fall som riktar mer kritik både mot Tyskland och mot den svenska regeringen under den andra perioden. Frågan är om detta beror på krigsvindarna, alltså om den svenska pressens förmedling av nyheter ändrade sig efter att det började gå dåligt för Tyskland i kriget. Jag tror att det är en blandning av den ökade tyska brutaliseringen i Norge som gör att missnöjet i Sverige i allmänhet blir starkare. Men också att den svenska regeringen vågade släppa mer på de olika restriktionerna när Tyskland inte längre var ett lika stort hot, vilket leder till att tidningarna vågar ta en allt mer kritisk ställning mot Tyskland och deras ockupation av Norge. I frågan om den norska hjälpverksamheten ser man under den andra undersökningsperioden att GHT riktar kritik mot den svenska regeringen i samband med artiklar som rör den norska hjälpen. I DN skriver man om att den norska hjälpverksamheten snart skall komma igång på allvar, jag tycker det är märkligt att den verkligt stora hjälpen inte kommit igång långt tidigare. Jag har en förklaring till att de svenska tidningarna skrev så lite om den svenska hjälpen till Norge, men jag har inte funnit något direkt stöd till detta i litteraturen eller källorna. Jag tror att den svenska regeringen inte ville stöta sig med den tyska regeringen eller de tyska styresmännen i Norge. Vilket får till följd att de manar pressen till återhållsamhet i sin beskrivning av hjälpverksamheten, precis som de manade till återhållsamhet i skrivelser angående de påstådda tyska grymheterna.

9 Sammanfattande analys och sammanfattning

Min undersökning har baserats på pressmaterial ifrån två svenska dagstidningar, angående dessa tidningars opinionsbildande material kan jag göra flera reflektioner. Båda tidningarna följer rätt väl utvecklingen av ockupationen i Norge. Den första perioden i min undersökning karaktäriseras i hög grad av mer eller mindre chockartade kommentarer av den kaotiska situation som brutit ut i Norge, av båda tidningarna. Båda tidningarna uttrycker också stor sympati för Norge, och båda riktar också någon slags kritik mot det tyska agerandet. Däremot skiljer de sig åt i frågan om skulden, även om DN givetvis ger kritik mot Tyskland, ger man också uttryck för att skylla på stormakterna som vill dra in de mindre neutrala staterna i kriget. GHT lägger däremot i skarpa ordalag all skuld på Tyskland och deras aggressiva anfall på oantända neutrala och demokratiska stater. DN befinner sig lite mer i något slags mellanting mellan att beskylla England för deras kränkningar på Norges neutralitet när de genomför sin minering av de norska fjordarna, men som sagt riktar de också stark kritik mot Tyskland.

GHT hade redan sedan en lång tid innan kriget profilerat sig som antinazistiska. Det som är viktigt när man undersöker tidningarna är att förstå de olika debattörernas ställningstagande och syn på det utbrutna världskriget. Var detta primärt att se som en maktkamp, där de stridande parterna i princip endast hävdade egoistiska intressen, eller gällde det en ”ideologisk” kamp mellan demokrati och diktatur, där den demokratiska sidan förde en kamp för värden, som var giltiga även för Sveriges del? Den linje som gav det klaraste svaret på denna fråga var den moraliska. För GHT fanns det här ingen tvekan om det utbrutna krigets karaktär, detta är något som man tydligt märker när man läser Torgny Segerstedts ”I dag” texter. Man skulle kunna gå så långt och säga att GHT:s syn på kriget har sin grund i en religiös vision, kriget var för deras del en kamp mellan det onda och det goda. På ena sidan stod England och Frankrike med frihet, humanitet, rätt och fred på den andra sidan Tyskland med sin ofrihet, våld och förtryck. Den nazistiska diktaturen utgjorde ett hot mot den västerländska kulturen ansåg GHT. Kriget var således enligt GHT inte en strid om några remsor land. Det var istället en kamp mellan barbariskt förtryck och frihet enligt GHT. GHT anser att nazismen ensam bar skulden till kriget, eftervärlden skulle komma att frikänna västmakterna för varje skuld till krigsutbrottet. De hade enligt GHT tvingats ut i kriget för att värna Europa mot Hitlers förtryck. Däremot gör GHT en klar distinktion mellan den nazistiska diktaturen och det tyska folket. Hitler var i själva verket även det tyska folkets fiende, och den dag som det tyska folket gjorde gemensam sak med det brittiska och franska skulle fred uppnås. Men innan Hitler var utplånad kunde det inte bli fred, för att nazismen representerade i sig ”ofredens princip”, och dess utplånande utgjorde därför själva förutsättningen för att man skulle kunna börja tala om fred. Tidningen ansåg att kriget var ett nödvändigt ont även om man led med offren för kriget var man

starka motståndare till all sorts medling till fred innan Hitler var borta. Vilken var då Sveriges uppgift i denna globala kamp? Enligt GHT gav sig svaret naturligt, Sverige måste ovillkorligt i överensstämmelse med sitt samhällssystem ta ställning för den västerländska kulturens ideal.

GHT hade även sedan en lång tid profilerat sig som en frän betraktare av Sveriges politik och det är också den tidning som skarpare än DN kritiserar Sveriges utrikespolitiska hållning, en kritik som riktar sig mot alltför stor tyskvänlighet. DN är mer den typen av tidning som rapporterar om den tyska brutaliteten i Norge utan att för den delen kritisera den svenska regeringen lika hårt som GHT. I den andra perioden av min undersökning kan man se en stor förändring i tonen mot Tyskland, det har under denna andra period skärpts. Båda tidningarna är eniga i sina fördömanden av Tysklands brutalitet i Norge. I synnerhet hos DN kan man märka en påtaglig skärpning av tonläget mot den tyska ockupationen och Tysklands framfart i Norge. Annars är GHT fortsatt den tidning som riktar den hårdaste kritiken mot den svenska regeringens agerade. Jag har alltså här fått svar på min fråga om svensk nyhetsförmedling av tysk ockupation av Norge förändrades över tid? Svaret är, ja svensk nyhetsförmedling av den tyska ockupationen förändras över tid, den tyska brutaliteten får klart mer utrymme under den andra undersökningsperioden. Tidningarna blir även än mer kritiska till den tyska ockupationen och den svenska regeringens politik. Den största förändringen går att ses i DN eftersom GHT från början har en mer utpräglad antinazistisk syn. Det nya för GHT under den andra perioden är också att tidningen nu, när ett möjligt slut på världskriget tycks börja urskiljas, påpekar de även mer att det kommer en tid efter kriget, en tid då den svenska regeringen kommer få så till svars för sina beslut under krigsåren.

En annan av mina frågor var om de svenska tidningarnas förmedling av nyheterna förändras på grund av de rådande krigsvindarna, alltså hur det går i kriget för då i första hand Tyskland. Finns det någon förändring i hur Tysklands agerande i Norge behandlas av den svenska pressen? För GHT:s fall är det inte så att de blir mer tyskfiendliga under den andra perioden, däremot känns det absolut som att DN blir mera tyskfiendliga under krigets gång, i takt med Tysklands alltmer försämrade läge. Det är svårt att veta orsaken till att tidningarna ger mer plats åt kritik mot den tyska ockupationen, det som är säkert är att åtminstone DN under den första undersökningsperioden undvek vissa brännande ämnen i hög grad. En anledning till detta kan vara de grå lapparna som SIS skickade ut i slutet av maj 1940 med påbud om återhållsamhet kring alla påståenden om våldsdåd och övergrepp mot de civila och att det var en fara för Sveriges säkerhet att återgiva påståenden av denna art. Detta tycks tydligen i alla fall DN har rättat sig efter men även till viss del GHT. I andra fall var det uppenbarligen inte ett speciellt ämne som störde regeringen, snarare var det vissa detaljer av ämnena som var extra känsliga, flyktingfrågan är ett gott exempel på detta. Denna fråga

var ett ofta förekommande tema för ledarsidorna under kriget, vilket visar på att ämnet i sig inte behövde vara särskilt känsligt, SIS kunde å andra sidan anhålla att tidningarna inte skulle kommentera detaljer kring själva flyktinghanteringen, som var de norska flyktingarna internerades och så vidare.

Intrycket jag har fått av de två tidningarna som jag har undersökt är att de under den första undersöknings perioden uppvisar en relativt stor mottaglighet för det av regeringen förklarade behovet av återhållsamhet i kommentarerna om brutaliteten i kriget. När sedan krigsvindarna vände så fick tidningarna det lättare att kritisera Tyskland, det gällde även regeringen eftersom Tysklands chans att hota Sverige minskade. Dock försökte tidningarna säkerligen i sitt yttersta för att kringgå myndigheternas restriktioner. En observation som jag har gjort är att istället för att kritisera Tyskland agerande i Norge kritiserar tidningarna istället den svenska regeringen, eftersom kritiken mot Tyskland skulle kunna leda till konfiskation eller liknande. Tidningarna kritiserade då istället Sverige, främst GHT som menar att Sverige alltför välvilligt gick med på de tyska kraven. Det är anmärkningsvärt när man läser ledarmaterial från de båda tidningarna hur mycket mer ilska som ges mot svenska myndigheters agerande i Norge-frågan, medan kritiken mot Tyskland inte är lika hård som man kan tänka sig, i alla fall inte under den första undersökningsperioden. Detta säger något om det klimat som rådde, där den svenska regeringen i större utsträckning kunde tillåta ses sig själva utsatta för kritik för den förda politiken, men de ville inte att Tyskland skulle utsättas för något större kritik av den svenska pressen. Vi kan i alla fall konstatera att förändringen av svensks press förmedling kom under den andra undersökningsperioden. Förändringen blev en mer kritisk synd på Tyskland.

En annan slutsats man kan dra är att, vid sidan av motivet att hålla Sverige utanför kriget genom att inte stöta sig med någon stridande part, går det också att urskilja hur svenska myndigheter lade restriktioner på pressen i hopp om att därigenom kunna bistå Norge. Detta är som synes en välvillig tolkning för Sveriges vidkommande, men den andra sidan av myntet skulle kanske Torgny Segerstedt lyfta fram. Det var vid de tillfällena när myndigheterna, visserligen i sin iver att inte tillåta publicering av material som ansågs kunna irritera främmande makt, gick för långt, vilket fick till följd att man enligt kritikerna faktiskt frångick just den neutralitet man sade sig värna. I den här undersökningen skulle ett exempel på det senare kunna utgöras av frågan om påstådda tyska övergrepp i Norge. Denna fråga, som var en av de mer brännande under kriget, var givetvis känslig för regeringen eftersom alltför hårda ord i svensk press mot Tysklands ockupation i Norge kunde riskera att Sverige drog på sig Tysklands ilska. Därför tyckte regeringen att det fanns ett berättigande att lägga vissa restriktioner på tidningarna som skrev kritiskt om Tyskland. Men enligt

tidningarna kunde Sveriges agerande tolkas som ett tyst godkännande av Tysklands handlingar. Sveriges förhållningssätt var enligt kritiska röster från bland annat GHT inte förenligt med neutralitetspolitiken.

Frågan som handlar om hur Norge såg på sin egen Neutralitet har jag berört under den första undersökningsperioden. Den norske utrikesministern svarade på frågan i Dagens Nyheter, om han ansåg att de allierade för krig också för de små staternas skull? Den Norske utrikesministern svarade att: ”här i landet förstår vi mycket väl skillnaden mellan de två parternas krigsmål, men det är ett led i neutraliteten att icke ta ståndpunkt för den ena eller andra parten. Norge är neutralt och detta är den enda möjliga politiken för oss.”¹⁰¹ Den norske utrikesministern ansåg inte att det fanns någon anledning att rucka på landets neutralitet, och detta bara 6 dagar innan Tysklands ockupation av Norge. Som jag har tagit upp tidigare i uppsatsen fick den Svenska regeringen utstå mycket hård kritik från den svenska pressen, för sin förda neutralitetspolitik. Frågan är om Norge skulle ha kastat sig in i kriget på de allierades sida om man inte blivit ockuperat? Eller för den delen om de skulle ha hjälpt Sverige militärt om det istället var Sverige som hade blivit ockuperat? Jag tror inte det. Den norska utrikesministerns svar på frågan visar tydligt att Norge var ett land som var lika värna om sin neutralitet som Sverige var.

För att övergå till min sista frågeställning om vad tidningarna skrev om den svenska hjälpen till Norge, har jag i tidigare diskussioner kommit fram till en anledning om varför svenska tidningar inte skrev mer om den hjälp som organiserades eller behövdes. Anledningen som jag tidigare skrev om kan ha varit att den svenska regeringen inte ville stöta sig med den tyska regeringen eller de tyska styresmännen i Norge. Vilket får till följd att de manar pressen till återhållsamhet i sin beskrivning av hjälpverksamheten. Den skillnad jag sett i jämförelse mellan annonseringen av Finlands sak vad gäller annonseringen i pressen av Norges sak är väldigt stor. För Finlands del kom annonseringen i pressen så småningom att övergå från rena upplysningsannonser till mera slagkraftiga utformade propagandannonser. Ibland förekommer det även helsidesannonser för Finlands sak, så är fallet verkligen inte för Norge. En annan anledning till att Finlands annonser får mer plats kan vara att kriget fördes mot Sovjetunionen istället för Tyskland. Som jag tidigare i undersökningen varit inne på kunde man antyda ett större hat mot kommunismen än nazismen inom till exempel den svenska militären, i alla fall under den första undersökningsperioden. Det verkade vara mer legitimt i tidningarna att skriva antikommunistiska påståenden än antinazistiska. Det är konstigt att inte de svenska tidningarna skrev mer om den svenska norgehjälpen eftersom vi idag vet att den var stor och omfattande. Enligt nationalencyklopedin var det en verksamhet som

¹⁰¹ DN 40-04-03

inleddes 1942 för att samordna och effektivisera de humanitära hjälpinsatserna i det ockuperade Norge. Norgehjälpen stöddes främst av de stora arbetsmarknadsorganisationerna och tog sig många former: bespisning av barn och gamla, byggande av sjukhus och konvalescenthem, bidrag till norska sjömansfamiljer med mera. Hjälpen finansierades i huvudsak genom insamlingar och hade, förutom naturagåvor, ett samlat värde på ca 72 miljoner kr.¹⁰² Alltså hade norgehjälpen funnits en bra tid vid perioden för min andra undersökning, men ändå hittar jag knappt inga artiklar om det under den fyra månaders period jag undersökt.

För att avsluta denna uppsats tror jag även att situationens komplexitet mellan tidningarna och regeringen låg i att olika bedömare förespråkade olika strategier för Sverige, beroende på vilken hänsyn som togs. Kanske kan en skiljelinje sägas ha gått mellan argument baserade på hjärnans respektive hjärtats överlägsenhet. För en tidningsman var förmodligen till exempel frågan om svenska hjälpsändningar till Norge inte en svår fråga. Det norska folket led och behövde all hjälp de kunde få. För den svenska statsministern såg dock problemet lite annorlunda ut, om man valde att inte låta tyskarna få använda sig av svenska järnvägar för transiteringar av vad man kallade "humanitär karaktär" skulle detta leda till ont blod mellan Tyskland och Sverige. Vilket den svenska regeringen inte ville vid det här tillfället. Samtidigt gjorde tyskarna vad de kunde för att smussla in sådant de bäst behövde i dessa transiteringar, vilket leder till att den svenska regeringen hjälper tyskarna med deras ockupation. Hjärta mot hjärna var här således en kamp som förefaller ha legat till grund för måna bittra ordväxlingar mellan pressen och den svenska regeringen under krigsåren.

¹⁰² NE, <http://www.ne.se.proxy.lnu.se/norgehjälpen>

10 Käll och litteraturförteckning

Tidningar

Dagens Nyheter 1940-04-01 tom 1940-06-30

Dagens Nyheter 1943-01-01 tom 1943-04-30

Göteborgs Handels och Sjöfartstidning 1940-04-01 tom 1940-06-30

Göteborgs Handels och Sjöfartstidning 1943-01-01 tom 1943-04-30

Internet

Nationalencyklopedin, <http://www.ne.se.proxy.lnu.se/norgehjälpen>

Litteraturförteckning

Åmark, Klas (2011), *Att bo granne med ondskan. Sveriges förhållande till Nazismen, Nazityskland och Förintelsen*. Stockholm: Albert Bonniers Förlag

Tamelander, Michael, Zetterling, Niklas (2000), *Den nionde april. Nazitysklands invasion av Norge 1940*. Lund: Historiska Media

W.Johansson, Alf (2006), *Den nazistiska utmaningen. Aspekter på andra världskriget*. Stockholm: Prisma

Johansson, Anders (2005), *Den glömda armén. Norge-Sverige 1939-1945*. Rimbo: Fischer & Co

Kjeldstadli, Knut (1998), *Det förflutna är inte vad det en gång var*. Lund: Studentlitteratur

Tollin, Sven (1967), *Svensk dagspress 1900 – 1967*. Stockholm: TU